

Zorgethiek en goede zorg voor huisdieren: een eerste verkenning

Floris Jansen

Floris.jansen@uvh.nl

1035150

Masterthesis Zorgethiek en Beleid

ZEB-70 2022-2023

Begeleider: dr. Gustaaf Bos

Tweede lezer: prof. dr. Inge van Nistelrooij

Aantal woorden:

Datum van inlevering: 21-8-2023

Voorwoord

Met opmerkingen [GB1]: Mooi

Mijn moeder leerde me al vroeg hoe ik met dieren moest omgaan: benader ze rustig, geef ze altijd de mogelijkheid om weg te gaan, en laat ze kennismaken met je hand. Toen al had ik een interesse in dieren. Vanaf dat ik zeven was, hebben we konijnen gehad en hun zorg hebben we altijd samen bepaald. We maakten weloverwogen beslissingen waar we achter stonden, iets wat denk ik veel mensen met huisdieren doen, maar toch kan dat er heel verschillend uitzien. Voeding, beweging, vachtverzorging – op zoveel onderwerpen lopen de perspectieven op goede zorg uiteen. Hoe moet je daar een weg in vinden?

De thesis die voor u ligt, onderzoekt een zorgethisch perspectief op goede zorg voor huisdieren, dat rekening houdt met de andersheid van huisdieren ten opzichte van mensen en met de relatie tussen mens en huisdier. De afronding van deze thesis vormt ook het afronden van mijn master Zorgethiek en Beleid aan de Universiteit voor Humanistiek. Net zoals mijn hele studieperiode is het schrijven van deze thesis anders gelopen dan gepland, maar het heeft me ook veel opgeleverd.

Graag wil ik een aantal mensen en dieren bedanken. Ten eerste wil ik Talitha bedanken; officieel was ze net zoals ik een student maar in de praktijk was ze een extra begeleider voor mij. Ze heeft veel onderdelen van mijn thesis gelezen en van hele scherpe feedback voorzien. Talitha: enorm bedankt dat je bereid was mij zo veel te helpen, dat vind ik heel bijzonder en lief. Verder wil ik mijn officiële begeleiders bedanken, ten eerste Alistair die mij heeft geholpen met het grootste deel van mijn thesis en die mij overtuigde om tóch ook empirisch onderzoek te doen. Hij had gelijk, dat was ook leuker. Ten tweede wil ik Gustaaf bedanken die het van hem overnam en me hielp om het onderzoek nog wat scherper te stellen, en Inge die toch nog mijn tweede lezer werd. Natuurlijk wil ik ook mijn vrienden die zich hebben laten interviewen voor deze thesis bedanken voor hun tijd en inzichten. Ook van de mensen (en hun huisdieren) die ik goed kende, heb ik nieuwe dingen geleerd. Voor het helpen met deze thesis wil ik tot slot ook Elise en Sanne, mijn medestudenten, en Laura, een vriendin van mij, bedanken voor het meedenken en meelesen.

Verder wil ik mijn moeder bedanken, die haar dierenliefde aan mij heeft doorgegeven. Wij zijn de enige twee thuis die zo van onze ‘beesten’ kunnen genieten en dat is samen met haar nog leuker. Daarnaast heeft ze mij gesteund in het schrijven van deze thesis door me te troosten wanneer dat nodig was en door te zien en erkennen hoe hard ik heb gewerkt.

Tot slot wil ik onze huisdieren bedanken voor alle liefde, plezier en ook soms verdriet die ze mij hebben gebracht. Het begon bij één konijn dat letterlijk aan kwam lopen, waarop veel konijnen hebben gevolgd. Toen mijn moeder en ik drie jaar geleden een kitten van een kennis konden adopteren, hebben we dat gedaan, ik denk mede door onze positieve ervaring met de konijnen. En twee jaar later gebeurde ongeveer hetzelfde. Deze twee katten zijn te zien op de voorpagina. Ik ben al onze huisdieren dankbaar voor hun eigenheid en voor de warmte en de lol die ze mij geven en hebben gegeven. Het schrijven van deze thesis was soms moeilijk en frustrerend, maar de inhoud en het onderwerp zijn altijd leuk en interessant voor mij gebleven. Wanneer ik zeg dat ik gek ben op (onze) huisdieren, meen ik dat ook.

Ik ben heel blij met alle mensen en dieren die mij op verschillende manieren hebben geholpen de afgelopen zes maanden. Met dank aan hen kan ik nu met trots deze thesis presenteren.

Floris Jansen

Augustus 2023

Samenvatting

Nederland telt ruimt twintig miljoen huisdieren, die met name in huis genomen worden vanwege gezelligheid. Huisdierwelzijn is een politiek relevant onderwerp: de Tweede Kamer is bezig om dieren mishandeling en -verwaarlozing strenger aan te pakken. Wat goede zorg voor huisdieren inhoudt, is echter niet duidelijk. Zorgethiek is ondanks haar focus op de mens een geschikte stroming om dit onderwerp vanuit te onderzoeken vanwege haar nadruk op en aandacht voor (goede) zorg en vanwege haar *critical insights* van de (*radicale*) *other* en relationaliteit. Bij zorg voor huisdieren spelen deze inzichten namelijk ook sterk. Het doel van dit onderzoek is om een zorgethisch perspectief op goede zorg voor huisdieren te onderzoeken vanuit de *critical insights* van zorg, de *radicale other* en relationaliteit. Hiertoe is een theoretisch exploratief conceptueel onderzoek en een empirisch *case study* onderzoek uitgevoerd. Voor de *case study*, die met name dient als aanvulling op het theoretische onderzoek, zijn vier semi-gestructureerde interviews gehouden met kennissen van mij die elk andere huisdieren hebben.

Uit de resultaten blijkt dat goede zorg voor huisdieren een aangepaste versie van de vijf fasen van zorg volgens Tronto (1993, 2013) kan volgen. Hierbij zijn de eerste twee fasen omgedraaid, omdat het voelen van de verantwoordelijkheid voor de zorg voor huisdieren vooraf lijkt te gaan aan de opmerkzaamheid op hun behoeften. Bij goede zorg voor huisdieren lijkt het opdoen van kennis over de behoeften van de diersoort en het begrijpen van en afstemmen op het gedrag van het individuele huisdier zeer belangrijk. Om hen te begrijpen is het voorstellingsvermogen nodig. Dit kunnen begrijpen van het dier wordt begrensd door hun andersheid ten opzichte van mensen, die per diersoort lijkt te verschillen. Deze andersheid dient gerespecteerd te worden omdat een te sterk antropomorfisme schadelijke gevolgen kan hebben voor de huisdieren.

Een bepaalde gelijkennis tussen mens en huisdier lijkt nodig voor de relatie, omdat voor mensen aanraking en interactie erg belangrijk lijken. In de relatie tussen mens en huisdier lijken beide partijen voor elkaar te kunnen zorgen, afhankelijk van elkaar te kunnen zijn en voor elkaar van betekenis te kunnen zijn. Vanwege dit laatste kan een goede relatie onderdeel zijn van goede zorg voor huisdieren.

Verder onderzoek kan dit zorgethische perspectief op goede zorg voor huisdieren uitbreiden door de *critical insights* van zorg, de *radicale other* en relationaliteit verder uit te diepen of door het onderwerp vanuit andere *critical insights* te onderzoeken.

Met opmerkingen [GB2]: Benieuwd hoe je dit uitwerkt

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting	3
1. Problematisering en relevantie	6
1.1 Aanleiding	6
1.2 Maatschappelijk probleem	6
1.3 Wetenschappelijk probleem	8
1.4 Vraagstelling.....	12
1.5 Doelstelling	13
2. Methode.....	14
2.1 Onderzoeksbenadering	14
2.2 Onderzoeksmethode	14
2.3 Casusdefinitie en onderzoekseenheid.....	15
2.4 Dataverzameling.....	16
2.5 Data-analyse	17
2.6 Ethische overwegingen.....	17
2.7 Kwaliteitscriteria	18
3. Exploratief conceptueel onderzoek	19
3.1 Definities van zorg	19
3.2 De <i>radicale other</i>	26
3.3 Relationaliteit	31
3.4 Conclusie	36
4. Empirische bevindingen	37
4.1 Algemeen	37
4.2 Verantwoordelijkheid.....	37
4.3 De basis van goede zorg.....	38

4.4 Mogelijke aspecten van goede zorg	40
4.5 Andersheid van huisdieren	41
4.6 Verschillen in andersheid van huisdieren.....	43
4.7 Relatie en betekenis.....	44
4.8 Conclusie	47
5. Theorie en empirie in dialoog	48
5.1 Zorg	48
5.2 De <i>radicale other</i>	52
5.3 Relationaliteit	54
5.4 Aanbevelingen voor verder onderzoek	59
5.5 Kwaliteit van deze thesis	60
6. Conclusie.....	62
7. Literatuur	64
Bijlage A: vragenlijst semi-gestructureerd interview.....	71

1. Problemativering en relevantie

1.1 Aanleiding

Sinds ik klein was, ben ik gek op dieren. We hebben thuis al meer dan tien jaar konijnen en recent zijn daar twee katten bijgekomen. Ik geloof wel dat zij het goed hebben, maar toch wringt er bij mij af en toe wat in de omgang met ze. Wat de konijnen betreft, voelt het soms onjuist dat ze, verzorgd en wel, in een ren in onze tuin wonen, puur omdat wij dat leuk vinden. En over kattenzorg zijn we het thuis niet altijd eens: waar mijn moeder ze vaker oppakt en ze op de buik blaast, doe ik dat niet omdat ik dat “zielig” vind. Tegelijkertijd aai ik ze in hun slaap, terwijl mij broertje dát weer zielig vindt. Huisdiergedrag is op meerdere manieren te interpreteren. Ik ken bijvoorbeeld iemand die in een kleine studio woont met een kat die niet buiten komt. Als ik zie hoe leuk onze katten het vinden om buiten te rennen, zou ik dat niet zien als “goede zorg,” maar zij ziet dit anders. Wat is nou eigenlijk goede zorg voor huisdieren?

Voor de afronding van mijn master Zorgethiek en Beleid aan de Universiteit voor Humanistiek heb ik deze masterthesis geschreven, gericht op de vraag: wat is goede zorg voor huisdieren? Hierbij wordt de Utrechtse Zorgethiek als uitgangspunt gebruikt, omdat zij als feministische, politieke ethiek haar eigen visie op dit vraagstuk heeft die verder uitgewerkt dient te worden. Zorgethiek biedt namelijk een uniek perspectief op goede zorg voor huisdieren dat uitgaat van zorg, de ander en relationaliteit.

1.2 Maatschappelijk probleem

Het tam maken van dieren, als eerste de hond, kwam samen met de opkomst van landbouw zo'n 16.000 jaar geleden (Passariello, 1999). Deze domesticatie betekende dat er van een wild dier een nieuwe, tamme soort gemaakt wordt die niet meer in het wild kon leven. Gedomesticeerde honden dienden voor de jacht, maar ook toen al voor gezelschap (idem). Sinds de 19^e eeuw is in de Westerse wereld het houden van dieren als huisdieren normaal geworden (Blouin, 2012).

In 2021 telde Nederland 21,75 miljoen huisdieren (Divebo, 2022). Gezelligheid is de primaire reden waarom mensen een huisdier nemen (idem). Ze laten mensen namelijk geliefd voelen door gezelschap en emotionele ondersteuning te bieden (Blouin, 2012). Het hebben van huisdieren heeft ook een positieve invloed op onze gezondheid: het zorgt voor een

vermindering van cardiovasculaire ziekte, depressie, eenzaamheid en angstgevoelens (idem).

Hoe mensen huisdieren zien, is tweeledig. Huisdieren worden zowel gezien als subject, vergelijkbaar met mensen, als als object dat de mens dient (Blouin, 2012). Ze worden bijvoorbeeld vaak gezien als een soort bezit waarover mensen zelf mogen beslissen hoe ze ermee omgaan, zoals bij een auto het geval is (Irvine, 2004). Ondanks dat ziet de helft van de huishoudens met huisdieren hen als geliefd onderdeel van de familie (Blouin, 2012).

Met opmerkingen [GB3]: En de andere helft?

Ook al zijn ze geliefd, huisdieren worden niet altijd goed verzorgd. Ze worden regelmatig gefokt op voor het dier zelf schadelijke schoonheidsidealen, ze krijgen niet altijd de juiste verzorging en beweging, en hen wordt soms pijnlijke ingrepen aangedaan zoals *de-barking*¹ of *de-clawing*² (Donaldson & Kymlicka, 2011). In 2010 zijn er in Nederland ruim 4700 gevallen van huisdiermishandeling of -verwaarlozing aangegeven bij dierenwelzijninstanties (Leenstra et al., 2011). Het Landelijk Informatiecentrum Gezelschapsdieren vermoedt dat dit slechts het “*topje van de ijsberg*” is van het daadwerkelijke aantal mishandelingen en verwaarlozingen (Landelijk InformatieCentrum Gezelschapsdieren, z.d.).

Het welzijn van huisdieren is ook een relevant onderwerp in de politiek. Sinds 2014 geldt de Wet dieren, die handvatten geeft voor hoe Nederlanders met gehouden dieren mogen omgaan. Het uitgangspunt van dit wettelijk kader is dat (huis)dieren gevoelens hebben en daarom intrinsieke waarde hebben (Wet Dieren, 2022, §1, artikel 1.3, lid 2). Op basis van EU-reglementen zijn er per diersoort specifieke regels opgesteld met betrekking tot hun welzijn; deze regels geven de minimale wettelijke leefomstandigheden van (huis)dieren weer (Wet Dieren, 2022). Verder is de Tweede Kamer bezig om dierenmishandeling en -verwaarlozing strenger aan te pakken (Kamerstukken II, 35892, 2021), onder andere naar aanleiding van zogenaamde “horrorfokkers” die volgens de huidige regels niet voldoende worden aangepakt (Kamerstukken II, 28268, nr 1289, 2023). Er worden ook extra stappen genomen om het houden en fokken van huisdieren met schadelijke uiterlijke kenmerken tegen te gaan, zoals

¹ *De-barking* is het verwijderen van het merendeel van de stembanden van een hond zodat het blaffen minder overlast geeft. De oorzaak van het overmatig blaffen is vaak een probleem in de zorg voor of opvoeding van de hond. *De-barking* pakt de oorzaak van het overmatig blaffen niet aan, maar vermindert de overlast voor anderen. Daarmee beperkt het de hond in diens communicatie met onder andere andere honden (American Veterinary Medical Association, 2018).

² *De-clawing* is het verwijderen van de nagels en de uiterste teenkootjes van de voorpoten (en incidenteel ook de achterpoten) van een kat om overlast van krassen op de huid en krabben aan meubels te verminderen. Dit zorgt ervoor dat de kat bepaald normaal kattengedrag niet meer kan vertonen, zoals in sociale interacties, klimmen en uitrekken. *De-clawing* kan tevens leiden tot chronische pijn in de poten en in de rug van de kat. Er zijn ook alternatieven, zoals het trainen van de kat, krabpalen aanschaffen en de nagels regelmatig trimmen (American Veterinary Medical Association, 2019).

honden met zo'n korte neus dat ze moeilijk kunnen ademen. Dit was al verboden sinds 2014 en het is in strijd met de Wet dieren, maar dat heeft niet voldoende effect gehad op de fok en verkoop (NOS, 2019).

In Nederland zijn er dus ruim 21 miljoen huisdieren, primair gehouden voor hun gezelschap. Mensen zien hen vaak als metgezel en als deel van de familie, maar ook als bezit. Er zijn regels over de fok en het houden van huisdieren en er worden ook stappen ondernomen om dieren mishandeling en -verwaarlozing in Nederland harder aan te pakken; dierenwelzijn is dus politiek een punt van aandacht. Wat er echter nog niet duidelijk is, is wat goede zorg voor huisdieren nou echt in zou moeten houden. Is het goede zorg om een huisdier te houden volgens de minimale wettelijke leefstandaarden, zoals de kat in het kleine appartement? Ongetwijfeld komt daar meer bij kijken. In deze thesis wordt er gezocht naar een invulling van goede zorg voor huisdieren.

1.3 Wetenschappelijk probleem

Wat betreft goede zorg voor (huis)dieren, wendt men zich vaak tot drie belangrijke ethische stromingen, namelijk het utilitarisme, het feminisme en dierenrechtenactivisme.

De eerste stroming in (huis)dierenwelzijn is het utilitarisme, dat streeft naar zoveel mogelijk geluk en welzijn voor zoveel mogelijk mensen. Singer is in dit veld een bekende auteur en het utilitarisme betekent voor hem dat men moreel verplicht is om, als het mogelijk is, nare ervaringen van dieren te voorkomen als dit minder leed oplevert dan het niet te doen (Singer, 1972). Hij vindt dat alle wezens die pijn kunnen voelen, gelijk behandeld dienen te worden (Singer, 1990). Dit houdt ook in dat dieren bijvoorbeeld genoeg ruimte en voedsel moeten hebben, maar verder gaat hij niet in op wat goede zorg voor hen betekent.

De tweede belangrijke stroming over dierenwelzijn is het feminisme. Volgens feministische denkers zoals Donovan (1996) moet er in de omgang met dieren uitgegaan worden van sympathie, een vorm van rationaliteit door middel waarvan de situatie van een ander wordt voorgesteld. Hierbij dient alle aandacht op de ervaring van de dieren gericht te worden met als doel de "taal" die ze door middel van gedrag en uitdrukkingen spreken, te leren begrijpen. Daarnaast is het voor feministische denkers zoals Donovan (2006) belangrijk om naar de bredere context van individuele problemen met (huis)dierenwelzijn te kijken.

De derde belangrijke stroming over dierenwelzijn is het dierenrechtenactivisme.

Dierenrechtenactivisten Donaldson en Kymlicka (2011) keuren als enige van de drie stromingen de domesticatie van dieren af. Volgens hen is dit onjuist omdat de dieren geëxploiteerd, gemanipuleerd en opgehokt werden. Echter, deze relatie kan volgens hen rechtvaardig gemaakt worden door dieren zogenaamde co-burgerschap te geven. Dit betekent vooral dat gedomesticeerde dieren letterlijk en figuurlijk een plek moeten krijgen in de samenleving, ook op politiek niveau. De auteurs stellen, net zoals Donovan, dat we hierbij ook beter naar dieren moeten luisteren om hen zo meer zeggenschap te geven.

Ondanks de verschillen streven alle drie stromingen ernaar dat (huis)dieren zich kunnen gedragen zoals zij willen, waarbij Singer slechts nadruk legt op dat dieren geen pijn willen ervaren, Donovan meer nadruk legt op de algemene wil van dieren en Donaldson en Kymlicka daarnaast ook nadruk leggen op politiek zeggenschap. De laatste twee stromingen zetten de wil van het dier centraal, zonder deze in kwestie te trekken, terwijl dat wel terecht zou zijn. Zo kunnen honden bijvoorbeeld teveel voer of oneetbare dingen willen eten, wat hun gezondheid negatief kan beïnvloeden (Carrier Veterinary Hospital, 2021). Is het goede zorg om hen dit te laten doen? Verder gaan de auteurs voorbij aan de problemen die kunnen optreden in het begrijpen van de taal van huisdieren. Mensen zijn bijvoorbeeld slecht in het identificeren van de oorzaak van het miauwen van een kat (Prato-Previde et al., 2020) of in het begrijpen van de behoeften van reptielen, ondanks voldoende kennis (Azevedo et al., 2021). Alleen het luisteren naar de taal van huisdieren is dus niet voldoende als basis voor goede zorg. Ten slotte wordt er in deze theorieën geen aandacht besteed aan de relatie tussen het huisdier en de mens, terwijl dit essentieel is aan het houden van huisdieren. De drie ethische stromingen, het utilitarisme, het feminisme en het dierenrechtenactivisme, geven dus geen zaligmakend antwoord op de vraag wat goede zorg voor huisdieren kan inhouden.

Zorgethiek lijkt daarentegen bij uitstek relevant om goede zorg voor huisdieren te onderzoeken. Zorgethiek komt voort uit het feminisme en streeft ook gelijkheid na, maar heeft specifiek een focus op zorg en moraliteit en het neemt de relationele essentie van mensen hierbij als uitgangspunt (Kwan, 2023). Ze heeft aandacht voor zorg voor een ander die verschilt van de zelf, de zogenaamde *other*. Dit inzicht past bij huisdierzorg omdat huisdieren anders zijn van mensen. Doordat zij een slag extra verschillen dan andere mensen kunnen ze zelfs beschouwd worden als een *radicale other*. Ten slotte is relationaliteit, namelijk dat mensen inherent in verbinding zijn en onderling afhankelijk van elkaar zijn, een centraal aspect van zorgethiek (Noddings, 2013; Tronto, 1993; Hamington, 2004; Held, 2006). Meerdere zorgethici includeren huisdieren hier ook in (Puig de la Bellacasa, 2013;

Hamington, 2017). Zorg vindt volgens zorgethiek het beste plaats in deze relaties (Tronto, 1993; Noddings, 2013; Hamington, 2004; Held, 2004), die ondanks onderlinge verschillen ook sterk aanwezig kunnen zijn tussen mens en huisdier (Hamington, 2017). Deze *drie critical insights* van zorg, de (*radicale*) *other* en relationaliteit, maken dat zorgethiek een relevante en geschikte invalshoek is van waaruit deze vraag onderzocht dient te worden.

Zoals ik nu zal laten zien zijn er enkele zorgethische auteurs die zich bezighouden met zorg voor huisdieren, echter niet met wat goede zorg voor hen in zou moeten houden.

De bekendste definitie van zorg binnen zorgethiek is die van Tronto, maar deze focust zich vooral op de mens. Het doel van zorg is volgens haar dat mensen zo goed mogelijk kunnen leven in de wereld (Tronto, 1993). Puig de la Bellacasa (2017), een onderzoekster onder andere binnen feminisme en natuur, past deze definitie aan om ook niet-menselijke werelden te includeren in zorg, zowel als zorgverleners als -ontvangers. Die zorg tussen mens, dier en natuur veronderstelt volgens haar een sterke afhankelijkheid van en relationaliteit met elkaar (Puig de la Bellacasa, 2017, p.161). Wat zij precies verstaat onder die zorg is echter niet duidelijk.

Waar Puig de la Bellacasa huisdieren includeert in de zorg, bespreken zorgethici Noddings en Engster de voorwaarden voor de zorgverantwoordelijkheid voor een huisdier. Noddings (2013) ziet de door Puig de la Bellacasa genoemde relationaliteit als hetgeen wat de mens de verantwoordelijkheid geeft om voor een ander te zorgen, zo ook voor huisdieren. De daadwerkelijke relatie en de potentie tot wederkerigheid bepaalt de prioriteit van deze zorgverantwoordelijkheden. Noddings (2013) vindt dat huisdieren een statische potentie tot wederkerigheid hebben, omdat het niet verder kan ontwikkelen, zoals bij een kind wel het geval is. Dit betekent dat de verantwoordelijkheid om te zorgen voor huisdieren volgens haar minder prioriteit heeft dan de verantwoordelijkheid om te zorgen voor mensen.

Zorgethicus Engster (2006) beredeneert zorgverantwoordelijkheden juist vanuit de afhankelijkheid van huisdieren, die Puig de la Bellacasa ook aanhaalt. Het nemen van een huisdier, dat afhankelijk van ons is gemaakt, geeft de mens een morele verplichting om ervoor te zorgen. *“In caring for pets, we help them to meet their basic needs, develop and exercise their capabilities, avoid pain, and usually live a better life than they would have been able to achieve on their own”* (Engster, 2006, p.527). Hij baseert zich hierbij op sympathie voor hun met die van mensen vergelijkbare behoeften, zoals ook het feminisme volgens Donovan

(1996). Toch blijft voor Engster, net zoals voor Noddings, zorg voor de mens meer prioriteit hebben dan voor het huisdier.

Zorgethiek is dus in principe op goede zorg voor mensen gericht. Daarbij is er een duidelijke focus op zorg voor een *other*, namelijk een ander mens dat op meerdere manieren verschillend is (Tronto, 1993; Noddings, 2013; Engster, 2006). Huisdieren zijn echter een slag extra verschillend van mensen en zij vormen daardoor meer een *radicale other*, die in de zorgethiek maar weinig onderzocht is. Er zijn wel enkele zorgethische denkers die over verantwoordelijkheid voor de zorg voor huisdieren en relationaliteit met huisdieren spreken, namelijk Engster (2006) en Noddings (2013). Ook binnen Tronto's op mensen gerichte definitie van zorg kunnen huisdieren gezien worden als onderdeel van ons "*life-sustaining web*" (Tronto, 1993, p.103), het web van relaties dat mensen hebben, waar de mens voor dient te zorgen. Juist door deze *critical insights* van zorg, de (*radicale*) *other* en relationaliteit is zorg voor huisdieren bij uitstek een zorgethisch onderwerp, echter moet nog onderzocht worden *wat* een zorgethische perspectief op goede zorg voor huisdieren kan inhouden. Wat voor principes en theorieën gelden hier?

In dit onderzoek wordt een zorgethisch perspectief op goede zorg voor huisdieren onderzocht, primair op basis van theoretisch onderzoek en secundair op basis van een summier empirisch onderzoek, beide naar de *critical insights* van zorg, de *radicale other* en relationaliteit.

In het theoretische onderzoek worden de *critical insights* gebruikt als lens om goede zorg voor huisdieren ~~meevanuit~~ te bekijken. Voor de lens van zorg worden de zorgethische definities van Joan Tronto en Maurice Hamington toegepast. Voor de lens van de *radicale other* wordt Hamington nogmaals aangehaald en behalve hem ook de filosofen Emmanuel Levinas en Bernhard Waldenfels. Hun focus op radicale andersheid kan namelijk inzichten bieden voor zorg voor huisdieren die zorgethische inzichten over de menselijke *other* niet bieden, omdat huisdieren sterker van mensen verschillen dan andere mensen. Voor de derde lens van relationaliteit worden de theorieën van Eva Kittay, Tove Pettersen en Laura Davy aangewend, met betrekking tot respectievelijk afhankelijkheidsrelaties, relationele autonomie en het begrip *mature care*, gericht op gelijke belangen binnen zorgrelaties.

Omdat dit een zorgethische thesis is, wordt naast dit theoretische onderzoek ook empirisch onderzoek uitgevoerd. Om een zorgethisch perspectief op goede huisdierzorg te verwoorden, is een wisselwerking tussen theoretische en empirische inzichten belangrijk (Leget et al.,

2017). Het empirische onderzoek bestaat uit interviews met mensen met huisdieren over hoe zij de zorg voor, andersheid³ van en relationaliteit met hun huisdier(en) ervaren en hoe zij daar betekenis aan geven. Juist binnen de relatie tussen mensen en huisdieren kan moraliteit duidelijker naar voren komen dan als die moraliteit door een onbekende onderzocht wordt (Kittay, 2009). Het onderzoeken vanuit die relatie heet ook wel sterke objectiviteit (idem).

Binnen de context van (huis)dieren is al eerder onderzoek gedaan ~~naar~~over relationaliteit en over de *radicale other* (Williams, 2023; Bonas et al., 2000; MacIntyre, 2022; Bryant, 1990; Giansanti, 2022; Atterton, 2011), maar niet over de ervaring ervan. Over de ervaring van het zorgen voor huisdieren bestaat slechts één **summer** onderzoek (Langfield & James, 2009). Het empirische onderzoek van deze thesis biedt zicht op de ervaring van en het betekenis geven aan de drie *critical insights* van zorg, de *radicale other* en relationaliteit, welke tot nu toe weinig of niet onderzocht zijn.

Door de theoretische inzichten in zorg, de *radicale other* en relationaliteit en de empirische inzichten in de praktijkervaring van mensen met huisdieren met deze drie *critical insights* te verbinden, is in deze thesis een zorgethisch perspectief op goede zorg voor huisdieren onderzocht.

1.4 Vraagstelling

Uit de maatschappelijke en wetenschappelijke probleemstelling komt de volgende hoofdvraag voort, die ik onderzoek door middel van de onderstaande drie onderzoeksvragen, waarvan de eerste bestaat uit drie deelvragen.

Hoofdvraag

Wat is een zorgethisch perspectief op goede zorg voor huisdieren vanuit de zorgethische inzichten over zorg, de *radicale other* en relationaliteit, en hoe verhoudt dit zich tot hoe mensen met huisdieren hier betekenis aan geven en ervaren?

Onderzoeksvragen

- I. A. Wat betekenen de zorgethische definities van zorg van Tronto en

³ Het *critical insight* van de *radicale other* wordt in het empirische onderzoek andersheid genoemd omdat het begrijpelijker is voor de respondenten en omdat met die term de ervaring en betekenisgeving neutraler onderzocht kan worden.

Met opmerkingen [GB4]: Waarom summer? Wat zijn de bevindingen van dit onderzoek?

Hamington voor zorg voor huisdieren?

B. Wat betekenen de theorieën over zorg voor een *radicale other* van Levinas, Waldenfels en Hamington voor het zorgethische perspectief op zorg voor huisdieren?

C. Wat betekenen de zorgethische theorieën over relationaliteit van Kittay, Pettersen en Davy voor zorg voor huisdieren?

II. Hoe ervaren en geven mensen met huisdieren betekenis aan de zorg voor, de andersheid van en de relationaliteit met hun huisdier(en)?

III. Hoe verhouden de benoemde (zorgethische) theorieën zich tot de ervaring van mensen met huisdieren?

1.5 Doelstelling

Huisdieren zijn in Nederland populair, maar er wordt niet altijd goed voor ze gezorgd. Het ontbreekt ook aan richtlijnen voor wat goede zorg voor hen is. Bekende theorieën over (huis)dierwelzijn hebben geen duidelijk perspectief op wat goede zorg is voor huisdieren. Dit is echter bij uitstek een zorgethisch onderwerp door de *critical insights* van zorg, de *radicale other* en relationaliteit die belangrijk zijn binnen zorgethiek en bij huisdierzorg. Het doel van deze thesis is om een basaal zorgethisch perspectief op goede zorg voor huisdieren te onderzoeken door middel van een theoretisch en empirisch onderzoek vanuit de zorgethische inzichten in zorg, de *radicale other* en relationaliteit.

Met opmerkingen [GB5]: Vooral ingegaan op maatsch. relevantie; niet op theoretische relevantie

2. Methode

In dit hoofdstuk worden de methoden van het theoretische en een empirische onderzoek beschreven.

2.1 Onderzoeksbenadering

Het onderzoek is vanuit twee benaderingen uitgevoerd.

Ten eerste is er uitgegaan van een zorgethische benadering. Het onderwerp goede zorg voor huisdieren is namelijk onderzocht vanuit zorgethische *critical insights*, te weten zorg, de *radicale other* en relationaliteit. Verder is de wisselwerking tussen theorie en empirie een centraal aspect van zorgethiek, waarbij de praktijk de basis vormt voor zorgethische theorieën, en de theorieën het empirische onderzoek beïnvloeden (Leget et al. 2019). Moraliteit staat niet los van de context en het wordt beïnvloed door de geleefde praktijk en de sociale en culturele context waarin het zich afspeelt. Zorgethisch onderzoek dat de geleefde ervaring in deze context bestudeert, kan inzichten bieden over hoe moraliteit daadwerkelijk ervaren wordt (Leget et al., 2019). Deze thesis bestaat uit een theoretisch en empirisch onderzoek met als doel een zorgethisch perspectief op goede zorg voor huisdieren te verwoorden dat een basis vindt in bestaande (zorgethische) literatuur en in de praktijk van mensen met huisdieren.

Ten tweede is er in deze thesis uitgegaan van een sociaal constructivistisch paradigma. Dat houdt in dat mensen op een verschillende manier betekenis geven aan hun ervaringen (Cresswell & Poth, 2018). Sociaal constructivistisch onderzoek gaat uit van de verschillende perspectieven van de respondenten om die in al hun complexiteit te begrijpen (idem). In het empirische onderzoek van deze thesis zijn namelijk de geleefde ervaringen van respondenten onderzocht. Door het sociaal constructivistische uitgangspunt zijn er verschillende ervaringen en betekenissen aan het licht gekomen die nodig zijn om te onderzoeken hoe goede zorg voor huisdieren in de praktijk wordt begrepen.

2.2 Onderzoeksmethode

Theoretisch onderzoek

De methode van het theoretische onderzoek is exploratief conceptueel onderzoek. Exploratief onderzoek is namelijk geschikt voor gebreken in kennis (Patton, 2015), wat bij zorgethiek het

geval is als het gaat om goede zorg voor huisdieren. Conceptueel betekent dat bestaande literatuur wordt onderzocht en geanalyseerd met als doel een abstract concept verder te kunnen uitwerken (Aransiola, 2023). In deze thesis is in het exploratieve conceptuele onderzoek het abstracte concept goede zorg voor huisdieren onderzocht, waarover vanuit de zorgethiek nog niet veel geschreven is. Dit wordt gedaan door de zorgethische *critical insights* van zorg, de *radicale other* en relationaliteit te gebruiken als lens.

Empirisch onderzoek

Als toevoeging aan het exploratieve conceptuele onderzoek is er ook een summier empirisch onderzoek gedaan. De methode hiervan is *case study*. Bij een multiële *case study* worden enkele afgebakende *cases* onderzocht (Cresswell & Poth, 2018). In dit geval zijn de *cases* een specifieke groep mensen, namelijk mensen in mijn kennissenkring met huisdieren. *Case studies* zijn erop gericht om een onderwerp diepgaand en van verschillende kanten te begrijpen en om het in de context te plaatsen (idem, Patton, 2015). In dit onderzoek is bij verschillende *cases* onderzocht hoe zij de zorg voor, andersheid van en relationaliteit met hun huisdieren ervaren en hoe zij daar betekenis aan geven, met als doel goede zorg voor huisdieren beter te begrijpen.

Met opmerkingen [GB6]: Case study kenmerkt zich door afgebakend tijdsverloop, context, interactie/gemeenschap. Onduidelijk hoe je dat hier hebt toegepast.

Onvoldoende overtuigd van het niet kiezen voor bijv. narratief onderzoek

2.3 Casusdefinitie en onderzoekseenheid

De *cases* van het empirische onderzoek zijn vier mensen uit mijn kennissenkring met huisdieren. Er is hierbij gebruikgemaakt van *convenience sampling*, het kiezen van respondenten die snel en makkelijk te bereiken zijn, en van *maximale variatie sampling*, het kiezen van respondenten die verschillen van elkaar om verschillende perspectieven op het onderwerp te includeren (Cresswell & Poth, 2018). In dit geval is er gekozen voor respondenten die elk andere huisdieren hebben om iets te kunnen zeggen over goede zorg voor huisdieren in het algemeen en niet voor slechts een bepaalde diersoort. De interviews zijn in principe bij de respondenten thuis gehouden om hen op hun gemak te stellen, in het bijzijn van hun huisdier(en). In één geval was dit niet mogelijk en dat interview is bij mij thuis gehouden.

Het is belangrijk te benadrukken dat dit summier empirische onderzoek dient als een aanvulling op het theoretische onderzoek; het is geenszins een voltallig empirisch onderzoek.

Met opmerkingen [GB7]: Benieuwd waar de aanvulling inhoudelijk uit bestaat

2.4 Dataverzameling

Theoretisch onderzoek

De data van het exploratieve conceptuele onderzoek bestaan uit Nederlandse en Engelse literatuur vanaf 1990 die een uitgebreide theorie bood en die relevant voor en toepasbaar was op de *critical insights* van zorg, de *radicale other* of relationaliteit. Voor zorg en relationaliteit zijn enkel zorgethische auteurs gebruikt. Omdat zorgethici zich met name richten op de *other*, zijn voor de *radicale other* ook filosofen meegenomen.

Voor het theoretische onderzoek is op Google Scholar gezocht door middel van de volgende zoektermen: *care for radical other*, *care ethics definition of care*, *care ethics relationality*, *Waldenfels*, *Levinas*.

Empirisch onderzoek

De data van het empirische onderzoek bestaan uit transcripten van de vier semi-gestructureerde interviews over de zorg voor, andersheid van en relationaliteit met hun huisdieren, die elk veertig minuten tot een uur duurden. De interviews hebben in mei en juni 2023 plaatsgevonden en zijn opgenomen door middel van een audio-recorder. Semi-gestructureerde interviews zijn namelijk geschikt om complexe onderwerpen te onderzoeken waarbij er ruimte is voor de respondenten om hun eigen perspectief en de voor hen belangrijke aspecten van het onderwerp te belichten (Kallio et al., 2016). Bij *case studies* wordt in principe gebruikgemaakt van verschillende soorten dataverzameling (Cresswell & Poth, 2018). Omdat het empirische onderzoek in deze thesis echter als **aanvulling** dient op het theoretische onderzoek, is er gekozen om alleen semi-gestructureerde interviews te doen.

Voorafgaand aan de interviews heb ik een vragenlijst opgesteld aan de hand van de richtlijnen voor semi-gestructureerde interviews van McIntosh en Morse (2015) en van Kallio et al. (2016). Deze is te vinden in bijlage A. De vragenlijst is vooral gebaseerd op de resultaten van het exploratief conceptueel onderzoek naar de *critical insights* van zorg, de *radicale other* en relationaliteit. Deze vragen boden tijdens het interview een begin voor de respondenten om over hun ervaring te praten, wat ik opvolgde met verhelderingsvragen.

Met opmerkingen [GB8]: Wat wilde je aanvullen dan?

2.5 Data-analyse

Theoretisch onderzoek

De *critical insights* van zorg, de *radicale other* en relationaliteit zijn elk aan de hand van twee à drie auteurs uitgewerkt. Door middel van literatuur die (onderdelen van) deze theorieën verbindt met (huis)dieren is er kritisch op deze theorieën gereflecteerd. Deze literatuur diende verder Engels of Nederlands te zijn en na 1990 gepubliceerd te zijn om geïnccludeerd te worden. Om deze literatuur te vinden is ook gebruikgemaakt van *snowballing*, het zoeken naar relevante bronnen in de literatuur van een artikel (Patton, 2015). Door de drie *critical insights* op deze manier uit te werken en als lens te gebruiken, zijn aspecten van een zorgethische visie op goede zorg voor huisdieren vastgesteld.

Empirisch onderzoek

De eerste stap van het analyseren van de interviews is het uitschrijven van de audio-opnames. Hierbij is persoonlijke informatie zoals namen geanonimiseerd om de privacy te waarborgen (McIntosh & Morse, 2015). Vervolgens worden deze data doorgenomen en er wordt aan betekenisvolle uitspraken een code gehangen die past bij de data (Cresswell & Poth, 2018). Het coderen is gedaan in het programma ATLAS.ti 23. De codes zijn vervolgens gecategoriseerd in zes thema's. Deze zijn uitgeschreven en bevatten quotes ter illustratie en verduidelijking van de thema's. Bij een *case study* worden er op basis van de *cases* verder ook naturalistische generalisaties gedaan over het onderwerp in het algemeen (Cresswell & Poth, 2018). De resultaten van het empirische onderzoek bevatten daarom ook generalisaties over goede zorg voor huisdieren.

Met opmerkingen [GB9]: Benieuwd

2.6 Ethische overwegingen

Deze thesis is goedgekeurd door de ethische commissie van de Universiteit voor Humanistiek.

De respondenten van het empirische onderzoek van deze thesis zijn ~~simpelweg~~ kennissen van mij zijn die huisdieren hebben, en behoren niet tot een kwetsbare groep. Zij zijn geïnformeerd over het onderzoek en de opname van het interview, waarna zij op basis daarvan hebben besloten in te stemmen met deelname. Dit is volgens de principes van *informed consent* (Patton, 2015).

De data van de respondenten zijn op een veilige manier opgeslagen. Om de privacy van de respondenten te waarborgen, zijn de data geanonimiseerd, zowel in de bestanden als in deze thesis.

2.7 Kwaliteitscriteria

In deze thesis is op drie verschillende manieren triangulatie toegepast. Ten eerste zijn er twee methoden gebruikt, namelijk exploratief conceptueel onderzoek en *case study*, waarvan de resultaten in dialoog met elkaar gebracht zijn. Deze methodische triangulatie verhoogt de validiteit en de geloofwaardigheid van het onderzoek (Patton, 2015). Ten tweede zijn er in het theoretische onderzoek per *critical insight* verschillende theorieën naast elkaar onderzocht. Deze theoretische triangulatie verhoogt de betrouwbaarheid van de resultaten (Turner & Turner, 2009). Ook is verschillende, mogelijk tegenstrijdige literatuur gebruikt die de theorieën en (huis)dieren met elkaar verbindt om de theorieën extra kritisch te bekijken. Tot slot is er in het empirische onderzoek gebruikgemaakt van datatriangulatie door data te verzamelen van verschillende mensen. Ook dit verhoogt de validiteit van het onderzoek (Patton, 2015).

In het theoretische onderzoek is gepoogd helder en correct naar bronnen te refereren. De zoekopdrachten heb ik zo duidelijk mogelijk geprobeerd op te schrijven om bij te dragen aan de herhaalbaarheid.

In het empirische onderzoek zijn voor de interviews behalve theorie-gestuurde vragen ook vragen uit persoonlijke interesse en nieuwsgierigheid opgesteld. Het reflecteren op mijn invloed als onderzoeker op het onderzoek heet reflexiviteit en dit draagt bij aan de kwaliteit van de thesis (Plochg & Van Zwieten, 2007). Dit is in paragraaf 5.5 verder uitgewerkt. Verder is de vragenlijst voor de interviews nauwgezet samengesteld door ~~deze~~ te baseren op de resultaten van het theoretische onderzoek en door het voorafgaand aan de interviews te testen. Dit draagt bij aan de betrouwbaarheid en objectiviteit van het onderzoek (Kallio et al., 2016).

De resultaten van het empirische onderzoek zijn gelezen en gecontroleerd door de respondenten. Er is een verwoording in een zin aangepast; verder hebben de respondenten de resultaten goedgekeurd. Deze zogeheten *member check* verhoogt de interne validiteit van het onderzoek (Patton, 2015). Ook is (peer)feedback toegepast doordat alle onderdelen van de thesis zijn nagelezen en gecontroleerd door mijn begeleiders en/of medestudenten. Dit verhoogt de **kwaliteit** van het onderzoek.

Met opmerkingen [GB10]: bijv. t.a.v. de (interbeoordelaars)betrouwbaarheid of leesbaarheid

3. Exploratief conceptueel onderzoek

In dit hoofdstuk worden de deelvragen IA, IB en IC beantwoord. Deze deelvragen onderzoeken elk een zorgethisch *critical insight*, respectievelijk zorg, de *radicale other* en relationaliteit, en gebruiken deze *insights* als lens om naar goede zorg voor huisdieren te kijken. Dit hoofdstuk bestaat uit drie delen om de drie deelvragen te beantwoorden. Deze deelvragen vormen het exploratief conceptueel onderzoek en daarmee het theoretische onderdeel van deze thesis.

3.1 Definities van zorg

In deze paragraaf wordt deelvraag IA beantwoord: *wat betekenen zorgethische definities van zorg voor goede zorg voor huisdieren?* Dit wordt uitgewerkt aan de hand van de theorieën van Joan Tronto, waarin zij zorg verdeelt in vijf fasen, en van Maurice Hamington, waarin hij de nadruk legt op het lichamelijke aspect van zorg. Beide zorgethici hanteren uitgebreide definities van zorg die uitgaan van zorg voor mensen, maar die ook van betekenis kunnen zijn voor zorg voor huisdieren.

Joan Tronto

Definitie van zorg

De meest bekende zorgethische definitie van zorg is die van politicologe Joan Tronto. Zorg moet volgens haar (Tronto, 1993) gezien worden als:

A species activity that includes everything that we do to maintain, continue, and repair our 'world' so that we can live in it as well as possible. That world includes our bodies, our selves, and our environment, all of which we seek to interweave in a complex, life-sustaining web. (p.103)

Voor huisdieren betekent dit vermoedelijk dat zij voor Tronto deel uitmaken van ons “*life-sustaining web*” zodat mensen zo goed mogelijk in de wereld kunnen leven. Zo bezien is zorg voor huisdieren binnen deze definitie onderdeel van het zorgen voor onze wereld in het algemeen. Andere zorgethici die zich meer bezighouden met flora en fauna zien de belangen van dieren en natuur als meer gelijkwaardig met die van mensen (Puig de la Bellacasa, 2017; Krzywoszynska, 2019). Hier wordt op teruggekomen in de volgende [alineaparagraaf](#).

Fasen van zorg

Tronto bekijkt zorg als een proces dat bestaat uit vijf non-lineaire, met elkaar verbonden fases, die elk wordt gekenmerkt door een specifiek ethisch zorgelement. De eerste fase van zorg volgens Tronto (1993) is *caring about* (zorgen om). *Caring about* is het opmerken dat er zorg nodig is: een *other* heeft een behoefte die verzorgd zou moeten worden en zorg kan niet beginnen zonder dat die behoefte herkend wordt. Het bijbehorende ethische element is dan ook opmerkzaamheid richting de *other*. Het ontbreken van opmerkzaamheid wordt in de zorgethiek gezien als een moreel falen, omdat iemand zich afsluit van anderen (Tronto, 1993).

Om de behoeften van huisdieren op te merken moet men volgens feministische denkers zoals Donovan (1996) de realiteit van het dier voorgesteld worden door alle aandacht op het dier te richten. Omdat zij hierbij net als Tronto (1993) gebruik maakt van de term opmerkzaamheid, kan dit een manier zijn om *caring about* tot uiting te brengen.

Tronto schrijft vooral over de zorg voor mensen, maar door anderen wordt meer uitgeweid over zorg voor non-mensen, namelijk flora en fauna. In de zorg voor grond, net zoals huisdieren een non-mens, wordt opmerkzaamheid bijvoorbeeld gezien als een “*curiosity and a desire to learn about what practices may result in better care for soil organisms*” (Krzywoszynska, 2019, p.669). Meer kennis over de behoeften van de grond en de gepaste zorg daarvoor komt vooral voort uit gesprekken tussen boeren en onderzoekers (idem). Voor goede huisdierzorg kan dit betekenen dat mensen met huisdieren vanuit een nieuwsgierige houding met huisdierexperts in gesprek zouden kunnen gaan over de behoeften van hun huisdieren en hoe die te ontmoeten.

Non-mensen worden door onder andere Puig de la Bellacasa zowel als zorgontvanger als zorgverlener opgevat, “*so that all can live in it as well as possible*” (Puig de la Bellacasa, 2017, p.161, dikdrukking zelf toegevoegd). Vanwege de onderlinge afhankelijkheid van mensen, flora en fauna worden zij dus gezien als van gelijk belang met mensen (idem). Opmerkzaamheid betekent voor landbewerking dus dat het belang van de grond even zwaar meeweegt als dat van de boer (Krzywoszynska, 2019). Ditzelfde kan toegepast worden op huisdieren. Mensen kiezen namelijk voor een huisdier voor hun eigen belang, gezelligheid (Divebo, 2020), net zoals boeren land nemen voor hun eigen belang, om gewassen te produceren. **Daarnaast dient landbewerking ook een algemeen belang.** Door opmerkzaam te zijn op de behoeften van het huisdier en de grond wordt er mogelijk ingeleverd op deze belangen, maar dit gebeurt zo wel op een meer *caring* manier omdat er beter gezorgd wordt voor het huisdier en de grond. De behoeften van non-mensen wegen namelijk net zo zwaar als

Met opmerkingen [GB11]: Dus daarin een verschil tav huisdieren?

behoeften van mensen (Krzywoszynska, 2019; Puig de la Bellacasa, 2017). Voor mensen met huisdieren kan dit betekenen dat ze acties die vooral in hun belang zijn, zouden kunnen laten, zoals het oppakken van een huisdier dat dat niet leuk vindt, of het aaien van een slapend dier.

De tweede fase van zorg volgens Tronto (1993) is *taking care of* (zorgen dat). Dit betekent het nemen of verdelen van zorgtaken. Het is de realisatie dat er actie ondernomen kan worden voor de behoefte. Het bijbehorende ethische element is verantwoordelijkheid, namelijk die voor de zorg voor een *other*. Het is opvallend dat Tronto met de term *other* telkens spreekt over een mens, terwijl zij in haar definitie van zorg ook non-mensen zoals huisdieren includeert als zorgontvangers.

Tronto ziet verantwoordelijkheid dus als iets dat voortvloeit uit het opmerken van een behoefte die vervuld kan worden. Volgens Engster (2006) heeft de mens een verantwoordelijkheid om voor de behoeften van dieren te zorgen omdat die volgens hem vergelijkbaar zijn met die van mensen. De afhankelijkheid van huisdieren maakt de mens volgens hem zelfs verplicht om voor hun behoeften te zorgen. Volgens Noddings (2013) vloeit de verantwoordelijkheid om te zorgen juist voort uit relaties. Hierbij ziet zij alle mensen als in potentiële relatie met elkaar, maar mensen met alle dieren niet. Tronto (1993) benadrukt ook de relationaliteit van de mens in haar visie op zorgethiek, maar noemt dit niet expliciet als voorwaarde voor *taking care of*.

De derde fase van zorg is *care-giving* (zorg geven), het daadwerkelijke uitvoeren van de zorgtaak. Hier wordt de behoefte vervuld door de fysieke verzorging, de *care-giving*, van de zorggever. Het bijbehorende ethische element is competentie om die zorg te geven (Tronto, 1993). Voor huisdierzorg betekent dit dat mensen die voor huisdieren zorgen de vaardigheden moeten hebben om de benodigde zorg te kunnen geven, zodat de behoeften van het huisdier daadwerkelijk vervuld worden. Zorgethicus Engster vult de zorg die de mens aan huisdieren dient te geven als volgt in: “*to meet their basic needs, develop and exercise their capabilities, avoid pain, and usually live a better life than they would have been able to achieve on their own*” (Engster, 2006, p.527). Hoewel hij niet expliciet over Tronto’s (1993) *care-giving* spreekt, kan dit gezien worden als een invulling van de derde fase van zorg voor huisdieren.

De vierde fase van zorg is gericht op de zorgontvanger. Hiermee benadrukt Tronto (1993) de actieve rol van de zorgontvanger in het zorgproces. Deze fase van *care-receiving* (zorg ontvangen) gaat over hoe de zorg ontvangen wordt: is de behoefte correct herkend en vervuld? Was de zorg voldoende? Het bijbehorende ethische element is responsiviteit van de

zorgontvanger. Bij deze fase is de reactie van het huisdier op de zorg van belang. De bedoeling is dat de behoefte die de zorg ontlokte, nu verzorgd is; indien dat niet het geval is, dient de mens als het ware opnieuw te beginnen door attentief te zijn naar het huisdier.

Volgens het onderzoek van Young et al. (2020) kennen mensen de positieve of negatieve reactie van hun huisdier op hun aanraking goed, ook bij verschillende dieren en diersoorten. Sommige huisdieren lijken aanraking zelfs op te eisen (idem). De katten van mijn moeder en mij doen dit bijvoorbeeld door voor ons op de grond te gaan liggen of door voor onze voeten te lopen en kopjes te geven.

De vijfde fase van zorg is *caring-with* (zorgen met) (Tronto, 2013). Deze fase zoomt als het ware uit en richt zich op verdelen van zorgverantwoordelijkheden volgens de democratische waarden van vrijheid, rechtvaardigheid en gelijkheid. Vrijheid begrijpt Tronto als de mogelijkheid om te bepalen tot welke zorg zich toe te wijden. Zo kunnen mensen vrij kiezen om een huisdier en de zorg daarvoor op zich te nemen. Rechtvaardigheid betekent voor Tronto (2013) dat zorg in de samenleving zo verdeeld moet worden, dat iedereen zoveel mogelijk vrijheid heeft. Tenslotte betekent gelijkheid volgens Tronto dat iedereen stem gehoord dient te worden. De ethische elementen die bij deze fase horen zijn vertrouwen in en solidariteit met elkaar, met als doel een meer zorgende samenleving (Tronto, 2013).

Wat er uit deze fase meegenomen kan worden voor goede zorg voor huisdieren is dat er in de samenleving volgens Tronto's begrip van gelijkheid naar het perspectief van huisdieren geluisterd moet worden zodat hun behoeften duidelijk worden. Solidariteit met huisdieren betekent dat er gestreefd wordt om deze ook te verzorgen.

Rechtvaardigheid kan ook anders opgevat worden dan hoe Tronto het begrijpt. Zo betekent het voor filosoof Nussbaum dat het recht van flora en fauna, waaronder dus huisdieren, om te floreren wettelijk vastgelegd moet worden. De precieze invulling van dit floreren is per dieren natuursoort afhankelijk van hun vermogens (Nussbaum, 2023). Omdat dit leidt tot een meer zorgende democratie wat betreft huisdieren, kan dit opgevat worden als een onderdeel van *caring-with*.

Maurice Hamington

Definitie van zorg

Maurice Hamington heeft net zoals Tronto een uitgebreide visie op zorg, maar hij vat het niet op in fases en hij heeft een andere focus. In Hamingtons visie van zorg staat lichamelijke centraal. Hij ziet het lichaam als onze manier om in de wereld te zijn en als bron van moraliteit (Hamington, 2004). Lichamelijke is iets wat mensen en dieren delen en theorieën zoals die van Hamington die daar vanuit gaan, zijn daardoor goed toepasbaar op huisdieren (Dutton, 2012). Hamington (2004) definieert zorg als volgt:

Care denotes an approach to personal and social morality that shifts ethical considerations to context, relationships, and affective knowledge in a manner that can be fully understood only if care's embodied dimension is recognized. Care is committed to the flourishing and growth of individuals yet acknowledges our interconnectedness and interdependence. (p.3)

In zijn visie is zorg een grotendeels lichamelijk proces dat plaatsvindt in relaties. Door verzorgd te worden als kind leren mensen het belang van zorg en waar die uit bestaat. Zo gebiedt iemands afhankelijkheid tot zorgen (Hamington, 2004), zo ook die van huisdieren. Deze aangeleerde affectieve zorgkennis komt tot uiting in lichamelijke zorggewoonten, gericht op de ontwikkeling en het welzijn van de ander, zoals beschreven in zijn definitie. Dit is vaak niet iets dat in woorden uit te leggen is, vanwege de lichamelijke aard. Door deze gewoonten verder te ontwikkelen, leert men beter te zorgen. In deze zorg zit ook een omkeerbaarheid: wat ik van iemand leer, kan ik in andere relaties toepassen om beter te zorgen (Hamington, 2004). Mensen hebben affectieve en lichamelijke zorgkennis opgedaan door verzorgd te worden en door zelf te zorgen voor andere mensen en dieren. Deze kennis kan dus toegepast en geoefend worden in zorggewoonten om huisdieren te verzorgen.

In zijn definitie noemt Hamington (2004) ook de *interdependence* die zorg veronderstelt. Dit betekent voor hem dat mensen altijd onderling afhankelijk van elkaar zijn. Iedereen heeft namelijk in zekere mate zorg nodig. Tronto (1993) deelt deze visie, maar benoemt de term niet in haar definitie. *Interdependence* is in het werk van Hamington een antropomorfe term omdat het gaat over de onderlinge afhankelijkheid van mensen, maar kan behulpzaam zijn in het geval van mensen en huisdieren. Het begrip *interdependence* geeft namelijk ruimte aan zorg die huisdieren kunnen bieden aan mensen. Zo nemen mensen huisdieren primair voor de gezelligheid (Divebo, 2020); dit kan volgens Hamingtons definitie ook gezien worden als een

Met opmerkingen [GB12]: Ik denk dat je antropocentrische term bedoelt

Met opmerkingen [GB13]: En dat zou dan mogelijk antropomorf zijn

vorm van zorg. Immers: het aanraken van of het aangeraakt worden door een huisdier kan de mens in deze behoefte voorzien (Young et al., 2020). Sterker nog, huisdieren kunnen soms extra comfort en gezelschap bieden wanneer de mens ziek is, alsof ze het begrijpen en erop inspelen (idem). De zorg die huisdieren kunnen bieden maakt dat mensen en huisdieren onderling afhankelijk van elkaar kunnen zijn.

Het voorstellingsvermogen en huisdieren

Om voor de ander, namelijk het huisdier, te zorgen, is het voorstellingsvermogen nodig. Daarvoor wordt empathie gebruikt, die voortkomt uit zorggewoonten en eigen ervaringen, om eigen ervaringen aan te passen aan de ander om hun realiteit te verbeelden. Op basis daarvan kunnen mogelijkheden wat betreft zorg voorgesteld worden. Het voorstellingsvermogen combineert dus lichamelijke en geestelijke processen en is een voorwaarde voor zorg voor een ander (Hamington, 2004). Hamington (2017) erkent echter dat mensen zich onmogelijk de precieze realiteit van huisdieren kunnen voorstellen. Mensen kunnen een dier alleen begrijpen vanuit het menselijke perspectief omdat mensen nu eenmaal geen ander perspectief hebben. Voor Hamington (2017) is dit antropomorfisme echter niet problematisch: als mensen zich inzetten om zich in te leven in het huisdier en datie te begrijpen, is dit een goede manier om zorggewoonten verder te ontwikkelen.

Hoewel Hamington vrij positief over antropomorfisme is, kan het vanuit ethisch oogpunt wel degelijk problematisch zijn. Aan de ene kant kan dit aan dieren toeschrijven van menselijke eigenschappen leiden tot het selecteren van dieren op eigenschappen die antropomorfisme vergemakkelijken. Hierbij kan gedacht worden aan *de-clawing* en *de-barking*, maar ook aan het fokken van huisdieren op eigenschappen die hen schade toebrengt, bijvoorbeeld een plat gezicht dat de ademhaling beperkt. Antropomorfisme kan dus leiden tot pijn en beperkingen. Aan de andere kant kan het gezien worden als voorwaarde voor het genieten van huisdieren, omdat alleen door die lens de voordelen van de relatie tussen mens en dier ervaren kunnen worden. Een voorbeeld is het toeschrijven van het menselijke gevoel van liefde aan een huisdier (Serpell, 2002). Antropomorfisme lijkt dus een delicate balans tussen het begrijpen en houden van huisdieren en het doorslaan ten nadele van het dier.

Improvisatie in de zorg

Een ander voor deze thesis relevant aspect van Hamingtons visie op zorg is improvisatie. In het zorgen voor anderen zitten vaak nieuwe of onbekende factoren. Verschillende mensen of dieren hebben verschillende behoeften die op een verschillende manier moeten worden verzorgd, of de zorg vindt plaats in een nieuwe context waardoor de zorg verandert. Zorgen is

Met opmerkingen [GB14]: En ook is er nog een epistemologische kritiek te bedenken: hoe toetsen we onze antropomorfe projecties op/kennis over dieren?

Met opmerkingen [GB15]: Frans de Waal heeft hier ook mooie dingen over geschreven in 'Mama's laatste omhelzing'. Ken je het?

dus niet hetzelfde trucje op iedereen toepassen. Hamington (2020) vindt dat zorg daarom altijd de belichaamde gewoonte van improvisatie bevat, gebaseerd op zorgkennis die men al heeft. Het juiste om te doen komt op basis daarvan naar boven in de interactie met een ander. Deze improvisatie kan geïmproviseerd worden.

Voorals in de zorg voor huisdieren kan die improvisatie belangrijk zijn, omdat een huisdier minder duidelijk kan communiceren dan een mens. Er zijn dus veel onbekende factoren, waardoor mensen met huisdieren moeten improviseren in de zorg. Zo hadden mijn moeder en ik ooit een konijn, Siep, dat door zijn forse grootte wonden had op zijn achterpoten, waar hij tevens progressief minder controle over had. In de zorg voor hem hebben wij tot het einde moeten improviseren om het goede te doen. We bedachten bijvoorbeeld verschillende dingen om hem te helpen, zoals hem op zacht gras zetten of zijn poten verbinden, die al dan niet hielpen. Ook in de laatste fase hebben wij op basis van zijn gedrag, onze interpretatie, maar ook improvisatie voor hem besloten wanneer euthanasie de beste zorg was.

Hamington heeft naast een uitgebreide theorie over zorghethiek ook uitgeweid over de rol van aanraking in de zorg voor een *radicale other*. Dit wordt behandeld in het volgende subhoofdstuk.

Voorlopige conclusie

Zorghethische definities van zorg gaan in principe uit van mensen, maar kunnen inzichten bieden voor goede zorg voor huisdieren. Volgens Tronto bestaat goede zorg voor huisdieren, die valt onder goede zorg voor de wereld, uit vijf fasen, elk met bijbehorende ethische elementen. De essentie van Hamingtons visie is dat goede zorg naar boven komt door lichamelijke zorggewoonten en het voorstellingsvermogen toe te passen in een concrete ontmoeting met het huisdier.

Met opmerkingen [GB16]: En interpretatie

Met opmerkingen [GB17]: Ik weet niet of dat zo is. Mensen weten mogelijk minder goed wat huisdieren bedoelen dan wat andere mensen bedoelen; misschien observeren wij niet goed genoeg. Maar onderling begrijpen huisdieren elkaar volgens mij prima.

3.2 De radicale other

In deze paragraaf wordt deelvraag IB beantwoord: *wat betekenen theorieën over zorg voor een radicale other voor het zorgethische perspectief op zorg voor huisdieren?* Het begrip van de *radicale other* biedt namelijk inzichten in zorg voor huisdieren die in verschillende opzichten anders zijn dan mensen, die reguliere zorgethische begrippen van de menselijke *other* niet bieden. Om de *radicale other* te duiden, worden de theorieën van Emmanuel Levinas gebruikt vanwege zijn focus op zorg en relationaliteit, die van Bernhard Waldenfels vanwege zijn focus op *radicale otherness* in de vorm van vreemdheid, en die van Maurice Hamington vanwege zijn zorgethische perspectief op zorg voor de *radicale other*.

Emmanuel Levinas

Een bekende auteur over de *radicale other* is Levinas. Volgens Levinas is een ander mens, die hij met hoofdletter *Other* noemt, altijd radicaal anders dan ik, waardoor die nooit volledig begrepen kan worden. Levinas' ethiek, die hij zag als het belangrijkste filosofische basisprincipe, gaat uit van de alledaagse interactie met een concrete radicale ander, specifiek diens gezicht (Morgan, 2007). Volgens Atterton (2011) kan Levinas' gedachtegoed goed toegepast worden op dieren ondanks dat Levinas dieren en dierenleed zelf weinig belangrijk vond. Een dier is namelijk radicaal anders dan de mens, net zoals de menselijke *Other* waar Levinas over spreekt. Volgens Levinas is subjectiviteit een voorwaarde om een *Other* te zijn; anders kan het gezicht geen behoefte uiten en verantwoordelijkheid opeisen. Dieren die pijn of geluk ervaren, en dus subjectiviteit, vallen hier dus ook onder (Atterton, 2011). Levinas zelf erkende ook dat dieren gezichten hebben (Atterton, 2011) en het is bewezen dat huisdieren pijn ervaren, zowel lichamelijk als emotioneel (Downing & Della Rocca, 2023).

Ook Levinas veronderstelt mensen als relationeel (Morgan, 2007), net zoals de hiervoor genoemde zorgethische denkers (Noddings, 2013; Tronto, 1993; Hamington, 2004; Held, 2006). Voor hem gaat die relatie uit van een ontmoeting met het gezicht van een *Other* en het effect dat dit op een mens heeft; woorden zijn hierbij niet nodig (Morgan, 2007). In elke ontmoeting met het gezicht van een *Other*, zoals een huisdier, doet het gezicht volgens Levinas namelijk een appèl op mij. Het gezicht toont iemands lijden en het bevat een vraag, of zelfs een imperatief, om gesteund te worden, om te delen met de *Other* en om de *Other* niet te doden. De ikpersoon heeft en voelt een soort eindeloze verantwoordelijkheid om daar met zorg op te reageren. Dit maakt intersubjectiviteit voor Levinas asymmetrisch, omdat de een vraagt en de ander antwoordt. Het negeren van het gezicht van de ander en daarmee hun

Met opmerkingen [GB18]: Of andere emoties. Dieren lijden toch niet alleen? Veel van de zorg gaat verder dan Singer's alleen pijn voorkomen, schreef je eerder

imperatief en lijden, ziet Levinas als geweld. De realisatie van deze alles overstijgende, grenzeloze verantwoordelijkheid noemt hij de openbaring van het gezicht van de *Other*. De relationele claim van het gezicht en de afhankelijkheid die het uitdrukt, is wat ontmoetingen met gezichten ethisch maakt. Deze ontmoeting met het gezicht en de verantwoordelijkheid om de *Other* te erkennen en accepteren, gebeurt zonder taal en zonder reflectie (Morgan, 2007).

Dat huisdieren niet dezelfde taal of cognitieve capaciteiten hebben als mensen maakt voor Levinas' theorie dus geen verschil. De woordeloze kracht van het gezicht gaat voorbij ontologie doordat de openbaring van het gezicht de basis vormt van het zijn (Morgan, 2007).

Levinas' theorie kan dus van waarde zijn voor goede zorg voor huisdieren. Het kan betekenen dat de verantwoordelijkheid van de mens om te zorgen voor een huisdier eindeloos is. Deze verantwoordelijkheid vloeit zonder taal of andere communicatie voort uit dagelijkse interactie, specifiek met het gezicht. Dit zou ook een bepaalde zelfopoffering van de mens betekenen. Levinas' theorie kan concreet ingevuld worden door ruimte te creëren om te luisteren naar de *Other*, in al diens alteriteit (andersheid), waarbij diens imperatief als vanzelf een zorgverantwoordelijkheid kan opwekken (Zembylas & Vrasidas, 2005). Dit kan betekenen dat mensen naar de figuurlijke roep van huisdieren zouden moeten luisteren zonder hen vergelijkbaar te willen maken met onszelf. Dit zou automatisch een gevoel geven te moeten zorgen voor hen.

Met opmerkingen [GB19]: mooi

Met opmerkingen [GB20]: Hoe verhoudt dit zich tot wat je eerder schreef over Hamingtons antropomorfisme?

Bernhard Waldenfels

De tweede auteur over de *radicale other* is Bernhard Waldenfels. Waldenfels is een fenomenoloog, wat betekent dat hij bestudeert hoe verschijnselen intuïtief ervaren worden, zonder uit te gaan van vooronderstellingen. In zijn fenomenologie van ~~het~~ vreemden gebruikt hij de radicalere term "vreemde" in plaats van de term *other*; *others* hebben namelijk overeenkomsten, maar vreemden niet (Waldenfels, 2011). De term vreemde heeft te maken ~~heeft~~ met de dynamiek van radicale in- en exclusie tussen de zelf en de vreemde. Het vreemde is niet het tegenovergestelde van de zelf; de term moet begrepen worden als een verstengeling van een persoon en de vreemde. Dit gebeurt ook in bekende, alledaagse situaties (Waldenfels, 2011). Een ontmoeting met het vreemde van een huisdier kan de vertrouwdheid van de zelf versterken, maar het kan de zelf ook vervreemden, wat leidt tot weerstand tegen het vreemde. Het vreemde is dus relationeel omdat het refereert ~~aan~~ naar de zelf, maar tegelijkertijd ontsnapt het aan de zelf. Juist de vreemdheid van de ander verbindt

hen met de zelf (Waldenfels, 2011). Een huisdier kan dus als vreemde ver van een mens af staan, maar is juist daardoor sterk verbonden met de mens. Datgene wat van een dier een reactie opwekt in de mens, refereert naar de mens zelf (Mamzer, 2020).

In Waldenfels' (2011) fenomenologie staat centraal dat intentionaliteit wordt omgezet in responsiviteit. Voor Waldenfels betekent intentionaliteit dat iets zich presenteert als iets. Met andere woorden betekent dit dat iets wordt begrepen als iets (anders). Op zichzelf heeft een iets, zoals een huisdier, geen betekenis. Het presenteert zich op een bepaalde manier aan de mens via onze lichamelijke zintuigen, waardoor het iets wordt, zoals aanraking of verontwaardiging. Deze lichamelijke gebeurtenis overkomt de mens passief. Dit noemt Waldenfels de *pathos*, die de mens elke dag overkomt. Intentionaliteit wordt dus door middel van de *pathos* omgezet in responsiviteit.

Het vreemde presenteert zich aan de zelf in de vorm van een vraag van de *other*. Dit noemt hij *Anspruch*: de roep aan de zelf bevat een vraag naar iets. Het vreemde van een huisdier beïnvloedt de zelf dus in de vorm van een vraag of eis. Dit betekent dus ook dat elke persoon voor een deel bestaat uit vreemdheid, namelijk het effect van de vreemde op en diens vraag aan de zelf (Waldenfels, 2011). De zelf heeft dan de verplichting om daarop te reageren, net zoals in Levinas' theorie (Morgan, 2007). Niets zeggen ziet Waldenfels (2011) ook als een reactie. Deze zogenaamde responsiviteit betitelt hij als een kenmerkend aspect van het menselijke gedrag (Waldenfels, 2011). De reactie op de vreemde is dubbel, namelijk het letterlijke reageren op de vraag van de *other* en de gebeurtenis van het reageren. Dit laatste kan begrepen worden als het zien en horen van de vraag van de *other* (Waldenfels, 2003). Als een huisdier bijvoorbeeld vraagt om verrijking, presenteert deze vraag zich dus als iets vreemds aan de mens; het reageren op die vraag bestaat uit zowel het waarnemen van die vraag, als het al dan niet bieden van verrijking.

Het toepassen van Waldenfels' theorie betekent dat het huisdier zich als vreemde presenteert aan de mens in de vorm van een eis of vraag. Die vraag zorgt voor *pathos* bij de mens, hetgeen het lichaam passief overkomt. Hierop heeft de mens de eindeloze verantwoordelijkheid om met zorg te reageren. Dit is kenmerkend voor de relatie met het vreemde. De mens en het huisdier zijn geen tegenpolen, maar zijn verstrengeld met elkaar. Beide bestaan namelijk uit een deel zelf en een deel vreemdheid, die gescheiden zijn door een dynamische grens. Het huisdier als vreemde zit dus ook in de mens (Mamzer, 2020). In de ontmoeting moet er ruimte en begrip zijn voor het vreemde om ondanks verschillen een betekenisvolle relatie op te bouwen (Paić, 2018).

Met opmerkingen [GB21]: Hoe dan? Dit had je nog iets meer kunnen uitwerken

Met opmerkingen [GB22]: Omdat we volgens Waldenfels juist op dat wat een ander voor ons vreemd maakt (voorbewust) getriggerd worden (hetzij gefascineerd, hetzij afwijzend). In de ervaren vreemdheid tussen ons zit dus de connectie; immers: ik ervaar die vreemdheid door die ander waar te nemen. Die ervaren vreemdheid is daarmee relationeel: zegt niks over de ander, maar alles over mij *in relatie tot* die ander.

Met opmerkingen [GB23]: De lijfelijke gevoeligheid/geraaktheid t.a.v de ander

Met opmerkingen [GB24]: Het is volgens Waldenfels niet zozeer een verplichting, als iets waar we niet aan ontkomen. De mens ontkomt er nl. niet aan om getriggerd te worden door een ander; het overkomt ons volgens Waldenfels, immers: wij zij zijn prereflexief responsief tav de ander, het ervaren vreemde

Met opmerkingen [GB25]: Dit kun je nog beter uitwerken, begrijp ik zo niet

Met opmerkingen [GB26]: Mooi. Dit had je ook nog verder kunnen uitwerken met Waldenfels' responsieve ethiek (2010)

Maurice Hamington

De derde auteur over de *radicale other* is zorgethicus Maurice Hamington. Hamington gaat net zoals Waldenfels uit van fenomenologie en hij spreekt bij zorg voor een *radicale other* specifiek over het belang van aanraking (Hamington, 2006), waar huisdieren veel gebruik van maken (Hamington, 2017). Lichamelijke is volgens Hamington (2006) wat een zelf de zelf maakt en een *other* de *other*, de zogeheten subjectiviteit. Subjectiviteit is voor Hamington fluide en het wordt door aanraking ontdekt. Bij een aanraking is het lichaam zowel object als subject: wat het lichaam aanraakt, raakt het lichaam tegelijkertijd ook aan. Zowel de zelf en de *other*, in dit geval het huisdier, zijn dus met elkaar verstrengeld, net als subjectiviteit en objectiviteit. Overeenkomstig met de visie van Waldenfels is er een soort grenslijn tussen de zelf en de *other*, die door middel van de *other* bepaald kan worden. Door aanraking kan volgens Hamington (2006) ontdekt worden wie de zelf is doordat subjectiviteit en objectiviteit anders ervaren wordt dan zonder de *other*.

Aanraking is volgens Hamington (2006) centraal in de zorg voor concrete *radicale others*, zoals huisdieren. Doordat de grens de zelf en de *other* voor Hamington (2006) vaag is, zijn de lichamen van de zelf en de *other* met elkaar verbonden. Aanraking geeft een bepaald begrip van en communicatie met de *other*, welke niet in woorden uit te drukken is. Dit kan als onderdeel van het eerder benoemde voorstellingsvermogen helpen bij het inleven in de ander en daarmee kan het bijdragen aan goede zorg (Hamington, 2004). Deze beperkte voorstelling van de ervaring van een belichaamde *radicale other* biedt inzicht in hun behoeften, dat de zelf als het ware oproept tot actie (Hamington, 2006), zoals het gezicht dat doet volgens Levinas (Morgan, 2007). De lichamen van mensen en hun huisdier zijn dus verbonden met elkaar en aanraking biedt een uniek inzicht in de levenswereld van het huisdier, welk oproept tot en bijdraagt aan zorg. Aanraking kan volgens Hamington (2006) zorg en verbondenheid tot uiting brengen, bijvoorbeeld in de vorm van lichamelijke gewoonten. Alleen het fysiek contact maken met huisdieren kan dus al waardevol zijn in de zorg voor en relatie met hen. Zo kan de aanraking van een huisdier een behoefte aangeven en kan de aanraking van een mens bevestiging of zorg aan het dier communiceren (Hamington, 2017).

Met opmerkingen [GB27]: Waldenfels' *Zwischenleiblichkeit*

Voorlopige conclusie

Het toepassen van de op de mens gerichte theorieën van Levinas en Waldenfels betekent dat elke ontmoeting met een huisdier als *radicale other* de mens als vanzelf vervult met een eindeloze verantwoordelijkheid om die te verzorgen. Hierbij dient ruimte gecreëerd te worden voor hun andersheid om verbinding mogelijk te maken. Hamington benadrukt het belang van aanraking voor goede zorg voor een *radicale other*.

3.3 Relationaliteit

In deze paragraaf wordt deelvraag IC beantwoord: *wat betekenen zorgethische theorieën over relationaliteit voor zorg voor huisdieren?* In deze paragraaf worden verschillende aspecten van relationaliteit toegelicht die bruikbaar kunnen zijn voor de zorg voor huisdieren. Allereerst zal Kittay's theorie over afhankelijkheidsrelaties uitgelegd worden, omdat zij zorgrelaties, zoals die ook plaatsvinden tussen mens en huisdier, verder uitdiept. Vervolgens wordt een zorgethische visie op autonomie onderzocht, omdat die huisdieren de mogelijkheid kan bieden tot een bepaalde zelfbeschikking die juist uitgaat van die relatie. Tot slot wordt het begrip *mature care* toegelicht, dat op basis van relationaliteit gelijke belangen van alle partijen in een zorgrelatie bepleit.

Afhankelijkheidsrelaties

Als eerste wordt een zorgethisch perspectief op zorgrelaties onderzocht dat afhankelijkheid neemt als uitgangspunt. Dit is relevant omdat er in de relatie tussen mens en huisdier sprake is van zorg en afhankelijkheid.

Zorgethica Kittay (1999) bepleit dat iedereen een bepaalde afhankelijkheid en relationaliteit met elkaar deelt, omdat iedereen iemands kind is en door hun moeder verzorgd is. Ze gaat uit van een wereldbeeld waarin mensen zich altijd bevinden in relaties van afhankelijkheid, die verschillen per persoon en in de tijd, in plaats van een wereldbeeld waarin mensen in principe zelfstandig en autonoom zijn. De verbinding tussen degene die de zorg geeft en degene die de zorg ontvangt, noemt zij een morele afhankelijkheidsrelatie. De zorg die plaatsvindt, maakt volgens haar een sterke verbinding mogelijk. Kittay (1999) benoemt hierbij dat dit niet alleen tussen mensen geldt, maar ook tussen mens en huisdier.

In haar theorie gaat Kittay (1999) uit van sterke afhankelijkheidsrelaties, om relationaliteit en de samenleving anders te begrijpen. Degene die de zorg ontvangt, die zij *charge* noemt, is hierin afhankelijk van degene die de zorg geeft, die zij *dependency worker* noemt, om te overleven. De relatie tussen mens en huisdier kan dus ook gezien worden als afhankelijkheidsrelatie. Een gedomesticeerd dier zoals een huisdier is immers niet in staat om in het wild te overleven (Passariello, 1999). De relatie gaat uit van de kwetsbaarheid van de *charge* en de inzet om te zorgen van de *dependency worker*. Het heeft als doel het floreren

van de *charge* (Kittay, 1999), vergelijkbaar met de groei en bloei die Hamington (2004) in zijn definitie van zorg als doel benoemt.

De afhankelijkheidsrelatie volgens Kittay (1999) is echter niet per definitie eenrichtingsverkeer: de zorg kan ook twee kanten opgaan indien beide partijen in staat zijn tot zorgen. Zoals eerder gezegd kunnen huisdieren bijvoorbeeld comfort en gezelschap bieden (Young et al., 2020), wat bevestigt dat huisdieren als *charge* in staat kunnen zijn om mensen zorg te bieden. Huisdieren kunnen ook bijdragen aan een beter welzijn voor de mens door de sterke band die kan ontstaan (Walsh, 2009). Het hebben van huisdieren geeft ook een verbetering van cardiovasculaire risicofactoren (idem). Tenslotte kunnen huisdieren ziekten zoals depressie en angststoornissen doen verminderen en ze kunnen helpen met het omgaan met chronische ziekten zoals dementie (idem). Huisdieren kunnen dus ook voor mensen zorgen. Behalve dat er zorg kan plaatsvinden door beide partijen, kan er ook bij beide partijen afhankelijkheid spelen. Beiden kunnen namelijk afhankelijk zijn van de zorg die de ander geeft, maar specifiek *dependency workers* kunnen ook afhankelijk zijn van de relatie voor hun eigen emotionele welzijn (Kittay, 1999).

Afhankelijkheidsrelaties zijn volgens Kittay (1999) inherent ongelijk in macht omdat de *dependency worker* en de *charge* ongelijke vermogens hebben. Een huisdier kan zichzelf bijvoorbeeld niet voeden en verschonen, terwijl de mens dit wel kan. Deze ongelijke positie is niet direct gelijk aan dominantie van de ene partij over de andere partij: wanneer de *charge* niet meer vraagt dan die nodig heeft en de *dependency worker* met zorg omgaat met diens kwetsbaarheid, is het verschil in macht niet problematisch. Er moet vertrouwen zijn dat de ander geen misbruik maakt van diens macht. In zo'n situatie kan ongelijkheid in macht samengaan met goede zorg. Dit betekent dat de asymmetrische posities van mens en huisdier niet problematisch zijn voor goede zorg, indien de mens oog heeft voor de kwetsbaarheid van het dier.

De zorgverantwoordelijkheid kan veel vragen van een *dependency worker*, die daardoor zelf ook zorg nodig heeft. Die zorg komt vanuit andere relaties. Dit noemt Kittay (1999) geneste relationaliteit. Dit betekent dat de zorgrelatie van mensen en hun huisdieren zich bevindt in een breder net van zorgrelaties, waarin er ook voor mensen met huisdieren gezorgd dient te worden.

Relationele autonomie

Als tweede wordt er een zorgethisch, relationeel begrip van autonomie uitgewerkt wat op huisdieren toegepast kan worden, zodat zij in relatie autonomie kunnen uiten.

Het begrip van autonomie wordt over het algemeen ingevuld als zelfbeschikking: het zelfstandig keuzes maken op basis van eigen normen en waarden, onafhankelijk van anderen (Davy, 2019; Keller, 1997). Het is afgeleid van het Griekse woord voor “zelf” (autos) en “wet” (nomos) en betekent dus ook om zelf je eigen wetten op te leggen. Autonomie, op deze manier opgevat, gaat uit van een rationeel individu dat zelfstandig over zichzelf beschikt. Dit legt een sterke nadruk op de ratio en laat onder andere relaties buiten beschouwing bij het maken van beslissingen. Veel dieren, maar ook mensen zijn volgens deze opvatting daardoor niet autonoom. Er bestaat echter ook een andere, meer zorgethische visie op autonomie, die uitgaat van relaties en die beter op huisdieren toegepast kan worden.

De zorgethische, relationele visie van autonomie is dat mensen juist in verbinding autonoom kunnen zijn of zelfs worden. Iemand die niet voor zichzelf kan spreken of beslissingen maken, zoals ook huisdieren dat niet kunnen, kan door middel van de interpretatie van een betrokken ander hier toch toe in staat zijn. Deze zogeheten relationele representatie streeft ernaar om de communicatie en beslissingen waartoe de persoon in staat is, te ondersteunen waar dat nodig is. Het is een soort vertalen van de omgeving of situatie zodat deze begrijpelijk wordt voor die persoon, maar ook andersom, het vertalen van de persoon zodat diens perspectief duidelijk wordt voor de omgeving. Hierbij zijn aandacht voor de persoon en op hen afstemmen belangrijk, zodat er niet voor hen, maar namens hen gesproken wordt (Davy, 2019). Huisdieren kunnen op eenzelfde manier niet zelfstandig keuzes maken doordat zij hun keuzes niet op een manier kunnen uiten waardoor mensen het begrijpen. Ze zouden echter door middel van relationele representatie van de mens toch een bepaalde autonomie tot uiting kunnen brengen.

Deze toepassing van de zorgethische, relationele autonomie op huisdieren wordt gesterkt door dierenethiek. Binnen dierenethiek worden dieren altijd gezien als autonoom, maar op een eigen niveau, anders dan dat van de meeste mensen. Ook dieren die minimaal autonoom zijn, kunnen namelijk nog steeds keuzes en voorkeuren hebben op basis van de capaciteiten die zij wel hebben (Thomas, 2016). Voorbeelden daarvan zijn voorkeur voor bepaald voedsel, de drang om te jagen of voorkeur voor bepaalde routes en plekken. Omdat mensen hun eigen vrijheid en autonomie waarderen, moeten ze die van dieren ook met respect behandelen

Met opmerkingen [GB28]: Niet al hun keuzes, maar sommige toch wel? Jij stelt keuzes maken nu gelijk aan het verbaal uiten van een wens. Soms kan een keuze toch ook heel duidelijk zijn zonder woorden? Daar bedienen ook mensen zich van.

Iets lekkers pakken, naar het water toerennen om erin te springen (of daar juist voor terugdeinzen), tegen iemand aan kruipen of juist weggrennen/terugtrekken, etc.

Iets meer nuance was hier wenselijk geweest

Met opmerkingen [GB29]: Zie vorige opmerking

(Thomas, 2016). Dit betekent dat mensen hun huisdieren zo veel mogelijk keuzes moeten laten maken en hen mogelijkheden bieden voor hun wensen. Als huisdieren bijvoorbeeld gedrag tonen dat voor de mens onwenselijk is, moet de wensen van het dier begrepen worden zodat er gezocht kan worden naar andere oplossingen om dit gedrag te respecteren, zoals hen meer laten spelen of rennen. De mens heeft de verantwoordelijkheid om aandachtig het gedrag van het huisdier te interpreteren en om tegelijk het dier te beschermen tegen leed, om de relationele autonomie van het huisdier te respecteren (Thomas, 2016).

Relationele autonomie kan echter gezien worden als een vorm van antropomorfisme, omdat de uitgangspunten zoals ratio en agentschap begrepen kunnen worden als menselijke termen die op dieren toegepast worden. Alle begrippen zijn echter menselijk, maar is het niet juist antropocentrisch om te denken dat dieren geen enkele capaciteiten met mensen kunnen delen? Bij relationele autonomie in dieren wordt aangenomen dat dieren menselijke capaciteiten zoals ratio hebben, maar op een ander, meestal lager niveau (Thomas, 2016). Dit is af te leiden aan het gedrag. Problemen kunnen oplossen door middel van een object is bijvoorbeeld een bewijs dat een dier ten minste over minimale ratio beschikt, namelijk dat het dier iets doet met een reden (idem). Het is onwaarschijnlijk dat dieren over capaciteiten beschikken die precies zo zijn als mensen denken, maar vermoedelijk delen mens en dier min of meer dezelfde competenties, maar vaak in verschillende maten.

Mature care

Als derde wordt het begrip *mature care* uitgewerkt, dat uitgaat van relationaliteit en daarmee binnen zorgrelaties gelijke belangen van elke partij bepleit. Zorgethiek bevat namelijk de normativiteit dat lijden tegengegaan moet worden en opbloeien nagestreefd moet worden. Samen met de focus op relaties en afhankelijkheid betekent dit dat er volgens zorgethiek aandacht moet zijn voor de belangen van zowel de verzorgende als van de zorgontvanger (Pettersen, 2011). Hier vallen zorgbetrekkingen met dieren en met natuur ook onder (Pettersen, 2020). Binnen de zorgrelatie zijn dus niet alleen de behoeften van het huisdier belangrijk, maar ook die van de mens. Het gelijke belang van beide partijen noemt feministische filosofe Pettersen (2011) *mature care*. In een individuele ontologie wordt zorg namelijk vaak begrepen als altruïstisch en unidirectioneel, wat kan leiden tot verwaarlozing van de behoeften van de verzorgende. Uitgaande van een zorgethisch perspectief benadrukt Pettersen (2011) het relationele en wederkerige aspect van zorg, waarbij de belangen van alle

Met opmerkingen [GB30]: Vindt Thomas dit of vind jij dit? Dit mag je iets meer beschrijven en onderbouwen ipv poneren

Met opmerkingen [GB31]: onwenselijk antropomorfisme. Dit bijvoeglijk naamwoord toevoegen lijkt me van belang, aangezien jij hiervoor met Hamington hebt besproken dat antropomorfisme niet perse onwenselijk hoeft te zijn

Met opmerkingen [GB32]: Dit is ook antropocentrisch gesteld; i.e. uitgaande van de mens als degenen bovenaan de pyramide.

Zou je ook kunnen zeggen dat mensen en dieren bepaalde capaciteiten delen, en dat die van mensen op een andere manier zijn ontwikkeld dan die van dieren?

partijen gelijk meewegen. Zorgethiek vraagt de mens dus te zorgen voor hun huisdier, maar deze zorg is begrensd door de behoeften van de mens zelf. Voorbijgaan aan de zelf om zo goed mogelijk te zorgen voor het huisdier, past dus niet binnen zorgethiek. Dit is in tegenstelling tot Levinas en Waldenfels, die vinden dat de verantwoordelijkheid om te zorgen voor een ander eindeloos is (Morgan, 2007; Waldenfels, 2011).

Pettersen (2011) baseert haar *mature care*, namelijk het in acht nemen van ieders behoeften binnen zorgbetrekkingen, op de universele ervaring van het geven en ontvangen van zorg, iets waar ook Kittay (1999) haar theorie op baseert. De gedeelde ervaring van zorg betekent dat iedereen de waarden van zorg kent. Volgens Pettersen (2011) kan het reflecteren op deze waarden de eerste stap zijn naar *mature care* in situaties waar niet nog ieders belang wordt erkend. Dit kan dus ook van toepassing zijn wanneer er een disbalans is tussen de behoeften van de mens en die van het huisdier.

~~*Mature care is ook logisch.*~~ Volgens Pettersen (2011) is het rationeel om met zorg om te gaan met ieder ander, omdat zij ook zorg nodig hebben. Dit is rationeler dan zelf iets te willen en een ander, zoals het huisdier, dit te ontkennen. Zorg kan volgens haar tot uiting komen door te geven om anderen en door empathie met hen te hebben.

Voorlopige conclusie

Mensen en huisdieren bevinden zich volgens Kittay in geneste afhankelijkheidsrelaties, die wederkerig kunnen zijn wat betreft zorg en afhankelijkheid. De zorgethische, relationele opvatting van autonomie kan voor huisdieren betekenen dat zij door die relatie met de mens een bepaalde autonomie kunnen uitoefenen. Binnen de relatie zijn de belangen van mens en huisdier volgens het begrip *mature care* even belangrijk.

Met opmerkingen [GB33]: Ik vraag me af waar Waldenfels dit zo zegt; is denk ik te sterk geformuleerd. Waldenfels heeft het over de onvermijdelijkheid om een respons te geven op de ander, maar de precieze invulling van die respons vertaalt hij bij mijn weten niet naar 'zorg'

3.4 Conclusie

Uit de zorgethische definities van zorg komen meerdere onderdelen van goede zorg voor huisdieren naar voren. Zo is het belangrijk om de behoeften van huisdieren te herkennen en hier gepast op te reageren om de behoefte te vervullen. Kennis hierover kan voorkomen uit gesprekken met experts. Het toepassen van Levinas' en Waldenfels' theorieën betekent dat de ontmoeting met huisdieren als *radicale other*, waarbij ruimte gemaakt dient te worden voor hun andersheid, de mens een eindeloze verantwoordelijkheid geeft om voor hen te zorgen. Binnen de zorgethiek en haar focus op relationaliteit wordt deze zorgverantwoordelijkheid echter beperkt door de behoeften van de zorggever, die net zo belangrijk zijn als die van de zorgontvanger. Mensen en huisdieren kunnen zich ondanks onderlinge verschillen bevinden in potentieel wederkerige afhankelijkheidsrelaties, waarbij het machtsverschil niet in de weg hoeft te staan voor goede zorg. Verder is het mogelijk dat huisdieren juist door middel van deze sterke relatie met de mens autonomie kunnen uitoefenen op hun eigen niveau.

Verder kan het toepassen van Hamingtons theorieën betekenen dat lichamelijke ook in de zorg voor huisdieren een bron van moraliteit kan zijn. Goede zorg voor huisdieren kan tot uiting komen in lichamelijke zorggewoonten die onder andere grondslag vinden in het voorstellingsvermogen. Tot slot dient er volgens Tronto ook op het niveau van de samenleving gekeken te worden naar zorg. Bij goede zorg voor huisdieren zou dit vooral kunnen gaan over de zorgbehoeften en rechten van huisdieren en de daaruit voortvloeiende zorgverantwoordelijkheden van mensen.

4. Empirische bevindingen

In dit hoofdstuk wordt de tweede onderzoeksvraag beantwoord: *hoe ervaren en geven mensen met huisdieren betekenis aan de zorg voor, de andersheid van en de relationaliteit met hun huisdier(en)?* Het is opgedeeld in zes thema's die over de *critical insights* van zorg, andersheid en relationaliteit gaan.

4.1 Algemeen

De vier respondenten Yaël, Leander, Alice en Neil (alle namen in dit hoofdstuk zijn pseudoniemen) zijn kennissen van mij die huisdieren hebben. Yaël heeft twee cavia's, Leander heeft een hond, Alice heeft een kat en Neil heeft twee tamme ratjes. Yaël en Leander delen de zorg voor hun huisdieren met respectievelijk hun vriend en vriendin, en Alice en Neil zijn zelf verantwoordelijk voor de zorg.

4.2 Verantwoordelijkheid

De vier respondenten voelen zich verantwoordelijk om hun huisdieren goed te verzorgen. Voor Yaël en Neil komt dat doordat hun huisdieren hun eigen dieren zijn, waarvan zij de zorgtaken voor het eerst niet delen met hun ouders. Vooral Yaël lijkt de verantwoordelijkheid sterk te voelen, want ze noemt wel vijf keer dat ze het graag goed wil doen voor haar cavia's. Alice beredeneert de verantwoordelijkheid om goed te zorgen op een andere manier, namelijk vanuit het perspectief dat zij en haar ouders de hele wereld zijn voor haar kat: *“dit is hun enige leven, ook al heb jij een groter leven, [...] dus maak er in ieder geval zoveel mogelijk iets moois van voor je huisdier.”* Leander verwoordt de verantwoordelijkheid voor goede zorg als het geen nee kunnen zeggen tegen Elias, omdat hij *“een levend wezen [is], dus hij heeft zijn behoeftes.”* Hij zegt ook dat hij het goed wil doen, niet alleen het minimale, *“omdat ik van dieren hou, dus ik zou dat een dier nooit aandoen.”* Leander ervaart de verantwoordelijkheid om voor Elias te zorgen als groot, vooral omdat hij drie keer per dag uitgelaten moet worden. Daarom wilde hij hem eigenlijk niet adopteren, maar omdat zijn vriendin zich sterk met hem verbonden voelde, hebben zij de keuze gemaakt om Elias mee te nemen. Die keuze geeft hen volgens Leander nu de taak om goed voor hem te zorgen.

De respondenten voelen zich dus verantwoordelijk voor goede zorg omdat het hun eigen huisdier is waar ze voor hebben gekozen en omdat ze het dier een goed leven willen geven. De verantwoordelijkheid kan gemotiveerd zijn door algemene dierenliefde.

4.3 De basis van goede zorg

Er zijn veel perspectieven op wat goede zorg is, ervaren de respondenten, en hun keuze daarin baseren zij op informatie op het internet en van experts en op hoe hun huisdieren zich gedragen.

Informatie

Ten eerste baseren de respondenten hun dagelijkse zorg voor hun huisdieren op informatie over de behoeften van en zorg voor hun specifieke huisdier. Alle vier de respondenten noemen het internet daarbij als bron. Zo zegt Neil:

Nou, ik wist nog helemaal niks van ratjes, echt nada, dus ik ben YouTube filmpjes gaan kijken over wat ze nodig hebben qua voer, verzorging, kooi inrichting, de soort kooi überhaupt, en ook wat voor ziektes ze konden krijgen, want het zijn best wel tere diertjes.

Het internet wordt door de respondenten gebruikt om meer te leren over wat de dieren nodig hebben en hoe daarvoor te zorgen. Zo noemen zij kooigrootte, voer en vachtverzorging als onderwerpen.

Alice noemt naast het internet ook experts als bronnen van informatie. Zo baseert ze het voer dat ze haar kat geeft op het advies van haar dierenarts. Verder noemt ze dat ze ook naar kattenexperts luistert om haar kat beter begrijpen.

Afstemmen op het huisdier

Ten tweede baseren de respondenten hun dagelijkse zorg behalve op informatie ook op het gedrag van hun huisdier. Alle vier stemmen zij de zorg af op de behoeftes die hun huisdier laat zien. Neil illustreert dat individuele ratjes verschillende behoeftes kunnen hebben en verschillend reageren op zijn zorg:

Sommige ratjes geven het heel goed aan van, ik verveel me, ik ga aan de kooi knagen, want ik kan mijn emoties, energie nergens kwijt. En sommige ratjes gaan gewoon meer slapen, dan zijn ze ofwel oud, ofwel het is heel warm, ofwel ze vervelen zich. Dan is het altijd een beetje aftasten van, wat wil je, wat heb je nodig? Het is ook een kwestie van uitproberen.

Neil let dus op het gedrag om te begrijpen wat zijn huisdieren nodig hebben en speelt hierop in door uit te proberen wat werkt voor hem en voor zijn ratjes. Zo stemt hij zijn zorg af op hen.

Ook Leander doet dit door de samenstelling van het voer van zijn hond, Elias, aan te passen aan Elias' ontlasting. Te witte ontlasting betekent bijvoorbeeld dat hij meer vlees nodig heeft en minder bot. In eerste instantie hadden Leander en zijn vriendin voor dit rauwe vlees dieet gekozen omdat ze dat het beste vonden voor hem, maar toen Elias het niet meer lustte, stapten zij over op ander voer.

Naast informatie over de behoeftes van huisdieren lijkt afstemming op het huisdier belangrijk in de keuzes over goede dagelijkse zorg. De respondenten letten op het gedrag en reactie van hun huisdieren, om zo de zorg aan te passen aan hun daadwerkelijke behoeftes. Dit afstemmen gebeurt door uit te proberen wat het beste werkt voor het huisdier in kwestie.

Lastige beslissingen in de zorg

Informatie over wat een dier nodig heeft en het gedrag van een huisdier kunnen echter ook verschillen en daardoor voor verwarring zorgen. Yaël benoemt dat het hok van haar cavia's niet zo groot is als wat het volgens het internet moet zijn. Ze speelt hierop in door ze in de woonkamer los te laten lopen, maar dan maken ze ook geen gebruik van de ruimte. Yaël twijfelt erover om hun hok uit te breiden: aan de ene kant is het volgens de regels niet groot genoeg, maar aan de andere kant gebruiken ze de ruimte die ze regelmatig krijgen ook niet. Het hok uitbreiden zou daarom volgens haar waarschijnlijk verloren moeite zijn, maar toch is ze er nog niet zeker over.

Alice laat ook zien dat het lastig kan zijn om een besluit te maken over de zorg voor huisdieren. Ze ziet dat haar kat Izzey graag buiten is omdat ze buiten veel interesse en enthousiasme toont. *"Ik heb het idee dat het haar in ieder geval wel goed doet,"* zegt ze. Ze laat Izzey bij lekker weer dan ook in de tuin of aan een tuigje naar buiten, maar de kwestie om haar een binnenkat of buitenkat te laten zijn, vindt ze een lastige afweging. Aan de ene kant is Izzey binnen veiliger, wat Alice ook geruststelt, en zeker niet ongelukkig, maar aan de andere kant vraagt Alice zich af of ze buiten gelukkiger zou zijn. Ook speelt Izzey's afkomst als straatkat in Roemenië mee. Als ze daar veel buiten is geweest, zou Alice het lastig vinden dat ze haar *"geforceerd naar binnen gehaald"* heeft. Hoe haar leven daar was, is echter onduidelijk. Alice's overweging over het naar buiten laten van haar kat laat zien dat beslissingen over de zorg voor een huisdier complex kunnen zijn en dat er veel verschillende overwegingen kunnen meespelen. Het lijkt in ieder geval belangrijk om zorg te baseren op informatie over de behoeften van het huisdier en om de zorg vervolgens af te stemmen op het individuele huisdier, op basis van hun gedrag en reactie.

4.4 Mogelijke aspecten van goede zorg

Het baseren van de zorg voor huisdieren op informatie over het dier en op het gedrag en de reactie van het dier lijken de basis voor goede zorg voor huisdieren te vormen. De respondenten noemen ook enkele andere aspecten van goede zorg, die in deze paragraaf worden besproken.

De in 4.2 besproken verantwoordelijkheid voor de zorg voor een huisdier geeft de respondenten bepaalde beperkingen. Zo moet Leander zijn agenda van tevoren plannen zodat zijn hond genoeg wordt uitgelaten wanneer hij van huis is. Nu hij Elias heeft, kan hij niet meer spontaan een weekend weggaan. Alice lijkt deze persoonlijke beperkingen zelfs een onderdeel te vinden van goede zorg voor huisdieren:

Wat vind ik goede zorg voor huisdieren? Wel als je het beste met ze voor hebt, sowieso vanuit goede intenties. Dat je ook bereid bent om jezelf bepaalde beperkingen op te leggen. Dus bijvoorbeeld, ik zorg wel dat er iemand voor haar is als ik wat langer weg ben, [...] want zij houdt gewoon heel erg van onder de mensen zijn dus dat vind ik zielig als ze dan meer dan negen uur alleen moet zijn. Dus rekening houden met de behoeftes en daarom misschien bepaalde beperkingen jezelf opleggen.

Voor Alice betekent goede zorg voor huisdieren dus een verantwoordelijkheid waarmee in het dagelijks leven rekening gehouden dient te worden. Verder benoemt ze dat goede zorg vanuit goede intenties komt. Er zijn verschillende meningen en perspectieven op wat goede zorg is en het is voor Alice belangrijk om een weloverwogen keuze daarin te maken en open te staan om te leren. Hierbij dient rekening gehouden te worden met de behoeftes van het dier.

Voor Yaël is zorg goed wanneer het huisdier gelukkig is, wat volgens haar vooral betekent om aan hun behoeftes te voldoen, zoals Alice ook zegt. Deze behoeftes, maar ook het kunnen zien aan een dier of die gelukkig is, kan volgens haar verschillen per diersoort en per dier. De drie andere respondenten sluiten bij Yaël aan dat goede zorg verschilt per dier.

Op Neil na noemen alle respondenten dat er een bepaald ritme zit in de zorg voor hun huisdier(en), dat die als prettig ervaren. Zo laat Leander zijn hond op vaste tijdstippen uit en zo geven de respondenten hun huisdieren op vaste tijdstippen eten. Yaël doet dit omdat ze merkt dat haar cavia's dat prettig vinden en zodat ze weten wat ze kunnen verwachten. Ritme kan dus onderdeel zijn van goede zorg voor huisdieren.

Een ander aspect van goede zorg kan zijn om het dier soms met rust te laten. De respondenten benoemen namelijk dat ze hun huisdieren met rust laten als het dier bijvoorbeeld geen zin heeft om geaaid te worden. Alice merkt op dat ze dit soms ook lastig vindt, omdat ze haar kat eigenlijk graag wil aaien, maar ze doet het zodat Izzey kan doen *“waar ze zelf zin in heeft.”* Leander vindt het juist prettig dat hij en Elias soms hun eigen ding kunnen doen. Ze hebben het naar hun zin met elkaar, maar ze hoeven niet constant met elkaar bezig te zijn.

Volgens de respondenten vormen het nemen van de verantwoordelijkheid voor de zorg, het soms met rust laten van het huisdier, ritme in de zorg en afstemmen op het specifieke huisdier dus onderdelen van goede zorg voor huisdieren.

Neil benoemt daarnaast ook andere eigenschappen van goede zorg dan de andere drie. Hij zegt: *“het komt er vooral op neer dat het dier er gezond bijzit en voldoende mentale stimulans heeft, en zich ook veilig bij jou voelt en dat de huishouding van het dier ook veilig en schoon is.”* Hij vindt het belangrijk dat een huisdier zich niet kan verwonden in de leefomgeving en hij legt ook sterk de nadruk op het mentaal bezighouden van huisdieren. Hij zegt namelijk ook: *“zet iemand 24/7 op een bank met niks te doen en ze worden vanzelf depressief, en dat is met heel veel dieren ook zo.”*

Behalve deze aspecten van goede zorg, benoemden de respondenten dat zij moeite hebben om hun huisdier goed te verzorgen wanneer er problemen met de gezondheid spelen. Alle vier brengen zij dit op; ik heb hen hier geen vraag over gesteld. De respondenten vinden gezondheidsproblemen lastig omdat ze niet weten wat het dier ervaart. Het is voor hen vaak onduidelijk of er een probleem is, en zo ja, wat het probleem is. Neils ratjes laten bijvoorbeeld als prooidier pas laat klachten merken en als ze dat wel doen, is het een lastige afweging of het beter is het dier te behandelen, niets te doen of hen te laten inslapen. Leander vertelt dat hij zijn hond niet helemaal begrijpt, wat over het algemeen niet erg is, maar wat wel een probleem zou vormen als hij ziek zou zijn. Gezondheidsproblemen lijken dus lastig te zijn vanwege de verschillen tussen mens en dier, welke onderlinge communicatie beperken. Dit leidt naar het volgende thema, de andersheid van huisdieren ten opzichte van de mens.

4.5 Andersheid van huisdieren

Het gegeven dat mensen anders zijn dan dieren maakt dat de respondenten aangeven dat zij hun huisdieren niet volledig kunnen begrijpen. Dit lijkt te verschillen per diersoort en per persoon. Leander kan zijn hond bijvoorbeeld goed “lezen” en hij kan met Elias communiceren

Met opmerkingen [GB34]: Mooi geformuleerd

door middel van een aantal Nederlandse woorden die hij kent, zoals Leanders naam en een aantal bevelen. Yaël daarentegen vindt het lastig om haar cavia's te begrijpen, omdat ze volgens haar erg anders dan mensen zijn. Ter vergelijking, Leander vindt dat hij en zijn hond voor de helft overeen komen. Yaël heeft moeite om het gedrag van haar cavia's te interpreteren, omdat ze in haar ervaring weinig emoties laten zien en op weinig dingen reageren. Ze gaat hiermee om door haar best te doen om ze te begrijpen, ook al lukt dat niet helemaal, en door daarop in te spelen in de zorg.

Neil let ook op het gedrag van zijn huisdieren. Hij probeert dit te begrijpen op basis van zijn kennis over ratjes, maar ook door af te tasten en uit te proberen wat werkt. Zijn ratjes kunnen verveling bijvoorbeeld op verschillende manieren uiten, waardoor het zoeken kan zijn naar wat hun gedrag betekent. Hij kan echter niet alles plaatsen, bijvoorbeeld waarom hun pikorde zo snel verandert en opnieuw bevestigd moet worden. Op zijn beurt communiceert Neil ook met hen door een klik geluidje te maken of met een bakje rattensnoepjes te schudden als hij wil dat zijn ratjes naar de deur van de kooi komen. Ze lijken dan te begrijpen dat hij iets van ze wil. In de basis vindt Neil dat huisdieren niet veel verschillen van mensen; beiden hebben immers behoefte aan een veilige leefomgeving, gezelschap, eten en mentale stimulans.

Alice zegt haar kat over het algemeen wel te snappen, maar ze mist de nuance van wat Izze uit. Ze zegt dat het volledig begrijpen van mensen niet kan omdat er altijd sprake is van een bepaalde interpretatie, maar bij het begrijpen van een dier komt er nog een soort extra taalbarrière bij. Ze zegt: *“bij dieren is dat gewoon vergroot doordat je helemaal niet echt kan communiceren, behalve met lichaamstaal. Dus vooral lichaamstaal denk ik, daarmee probeer je het te overkomen, ook in de wetenschap dat je het gewoon niet allemaal kan weten.”* Ze bevestigt dus dat het onmogelijk is een huisdier volledig te snappen, maar volgens haar kan lichaamstaal helpen om het dier beter te begrijpen.

Over het verschil tussen mensen en huisdieren benoemt Alice als enige een verschil in niveau. Ze zegt dat de wereld is ingesteld op dat mensen boven dieren staan, waardoor zij dit enigszins ook zo ervaart. Tegelijkertijd probeert ze hier niet naar te handelen. Ze behandelt Izze met hetzelfde respect en liefde als een familielid, specifiek als een kind vanwege de controle die ze op een bepaalde manier over haar uitoefent. Zo bepaalt Alice wat haar kat eet en wanneer ze onder toezicht naar buiten mag, net zoals een ouder allerlei keuzes maakt over een kind omdat dat niet veilig zelfstandig kan zijn.

Met opmerkingen [GB35]: Hoe ziet dat er dan uit bijvoorbeeld?

Over het algemeen maken de respondenten beslissingen voor hun huisdieren, wat vergeleken wordt met beslissingen maken voor kinderen, en ze overwegen hierbij het perspectief van het huisdier. Hiertoe proberen de respondenten hen dus te begrijpen door middel van lichaamstaal en door uit te proberen wat werkt. Het lijkt erop dat dit begrijpen begrensd wordt door de andersheid van de huisdieren, die kan verschillen per diersoort.

4.6 Verschillen in andersheid van huisdieren

De respondenten geven aan verschillen in andersheid tussen verschillende huisdieren te merken. Leander, Alice en Neil hebben eerder vissen gehad, maar merken dat ze daar minder goed een band mee konden opbouwen doordat ze minder interactie met hen konden hebben. Voor Leander is het belangrijk voor de band dat een huisdier op hem reageert en luistert, wat een vis niet doet. Hij geeft ook aan dat een hond meer “aanwezig” is dan een kat of vis, omdat een hond mee naar buiten gaat. Hij lijkt op een aanwezigheid van het dier in zijn leven te doelen, omdat hij over katten aangeeft dat hij ze vrij zelfstandig vindt en daarom met hen een minder sterke band heeft dan met honden. Dit delen van het leven maakt voor Leander uit voor de band die hij kan opbouwen met het huisdier. Desondanks ervaarde hij zijn band met zijn vissen wel als betekenisvol.

Yaël merkt ook een verschil tussen haar cavia's en haar eerdere huisdieren. Honden en katten vindt zij expressiever dan cavia's, waardoor ze hen beter kan begrijpen. Ze benoemt ook dat die meer liefde teruggeven door bijvoorbeeld affectie te tonen. Haar cavia's doen dit namelijk erg beperkt. Vanwege deze twee redenen geeft ze eigenlijk ook de voorkeur aan honden en katten, maar ze heeft voor cavia's gekozen vanwege hun geschiktheid voor haar huidige woonsituatie.

Waar Leander en Yaël een voorkeur voor honden uiten, doen Alice en Neil dit niet. Neil ervaart hun sterke aanwezigheid en nabijheid die Leander fijn vindt juist als lastig. Zijn ratjes daarentegen kan hij opzoeken of afstand van nemen wanneer hij dat wil, wat voor hem goed uitkomt. Neil lijkt meer gesteld te zijn op persoonlijke ruimte, waardoor ratjes voor hem een geschikt huisdier zijn.

Voor Alice zit het verschil tussen honden en andere huisdieren vooral in de grote verantwoordelijkheid die ze geven. Ze bedoelt hiermee niet alleen het uitlaten en het niet lang alleen kunnen laten, maar ook het constant op hen moeten opletten. Ze vindt dat honden weinig zelfstandig zijn en dingen kunnen doen die gevaarlijk zijn, zoals iets verkeerd eten,

Met opmerkingen [GB36]: Link tussen expressie, affectie en zorg?

waardoor er goed op ze gelet moet worden. Katten vindt ze zelfstandiger en “volwassener,” waardoor zij aan hen de voorkeur geeft als huisdier.

Neil en Alice, maar ook Yaël geven verder ook aan dat zij het aanraken van hun dieren fijn vinden. Dat maakt voor Yaël dat ze katten leuker vindt dan cavia’s omdat katten liever geaaid worden, en voor Neil dat hij ratjes leuker vindt dan vissen omdat die gehanteerd kunnen en vaak willen worden.

Opgesomd lijken de verschillen tussen huisdieren uit te maken voor mensen. Dieren die meer anders zijn dan mensen zoals cavia’s lijken moeilijker te begrijpen dan dieren die meer overeenkomsten tonen zoals honden. De andersheid van verschillende huisdieren heeft ook te maken met hoe geschikt ze zijn voor bepaalde mensen. Voor sommigen is bijvoorbeeld een sterke zelfstandigheid van een dier zoals bij een kat een voordeel, terwijl dit hen voor anderen een minder geschikt huisdier maakt. Tot slot bieden sommige huisdieren minder mogelijkheid tot aanraking en interactie zoals vissen. Dit lijkt voor mensen belangrijk om een relatie met een huisdier op te kunnen bouwen.

4.7 Relatie en betekenis

Het laatste thema dat uit de interviews naar voren is gekomen is de relatie tussen de respondenten en hun huisdieren. Voor Alice en Neil lijkt aanraking belangrijk om een band op te bouwen, maar bij Leander lijkt het meer een teken van hoe sterk de band is. Hij beschrijft dat hij Elias wel aandacht geeft door hem te aaien, maar dat hij hem niet knuffelt omdat dat niet zijn ding is. Toch laat hij hem af en toe op zijn bed om samen een film te kijken. Dit lijkt een uiting van hun sterke, vertrouwde band. Hun relatie beschrijft hij namelijk als veilig, waarmee hij bedoelt dat ze elkaar goed kennen en vertrouwen. Hij beschrijft Elias als vriend en als familielid met wie hij zich comfortabel voelt en van wie hij houdt. “*Niet zomaar iemand anders mag bij mij in bed,*” bevestigt hij.

Alice beschrijft haar kat ook als een familielid van haar, zowel een soort zus als een soort kind. Izzey betekent veel voor haar. Ze beschrijft namelijk dat ze veel plezier en liefde van haar krijgt en dat Izzey echt een toevoeging aan haar leven is. Ze delen het leven, zegt ze, en ze wil altijd wel met haar zijn, iets wat ze met mensen niet zo sterk ervaart.

Alle respondenten geven aan dat hun huisdieren een soort gezelschap voor hen betekenen. Voor Neil krijgt dit vorm als toenadering en contact en voor Yaël betekenen haar cavia’s vooral extra leven in huis. Zij en haar vriend wilden een huisdier omdat het huis wat te stil en

eenzaam was voor haar tijdens het thuiswerken. Hun cavia's "*doe[n] waar we het voor hebben aangeschaft, zal ik maar zeggen. Het brengt wel gewoon echt een stukje meer leven met zich mee en gewoon vermaak ook, omdat het gewoon wel grappige dieren zijn.*" Yaël beschrijft dus dat ze haar gezelschap kunnen bieden, ondanks dat ze de relatie met hen als eenzijdig ervaart omdat ze haar weinig liefde teruggeven. Verder betekenen ze vermaak voor haar, iets wat Alice ook benoemt.

Behalve gezelschap ervaart Leander ook een verbetering van zijn mentale gezondheid door de connectie met zijn hond en door het dagelijks samen wandelen. Dit laatste lijkt overeen te komen met Neils uitspraak over dat zowel mensen als dieren mentale stimulans nodig hebben om gezond te blijven. Neil zelf benoemt ook dat zijn huisdieren hem helpen in zijn mentale gezondheid. Zijn ratjes kunnen hem vooral op emotioneel vlak helpen door contact te bieden in de vorm van liefde en waardering wanneer hij dat nodig heeft, wat voor hem gemakkelijker is met zijn ratjes dan met mensen. Verder kunnen zij hem rustig maken wanneer hij veel aan zijn hoofd heeft, niet alleen door de warme, zachte dieren in zijn handen te nemen, maar ook door de nieuwsgierige aard van de ratjes. Wanneer hij de ratjes in handen heeft, kan hij zijn aandacht namelijk alleen op hen richten omdat ze snel zijn en zomaar bijvoorbeeld in de gordijnen klimmen. Zo kunnen zij hem afleiding bieden wanneer hij daar behoefte aan heeft.

Neil benoemt daarnaast dat zijn huisdieren hem ook een soort persoonlijke ontwikkeling bieden. Zijn ratjes waren zijn eerste huisdieren waar hij als enige verantwoordelijk voor zou zijn. Ze spraken hem aan omdat hij ze mensgerichte dieren vond, maar ook omdat ze alleen voor hem zouden zijn. Het was voor Neil een stap in persoonlijke ontwikkeling om deze, zoals hij zegt "exotische" huisdieren te nemen, waar hij zelf voor zou zorgen. Ze zijn namelijk afhankelijk van hem, iets wat hij kenmerkend vindt aan hun band.

De huisdieren betekenen dus veel voor de respondenten. Zelf denken zij ook iets voor hun huisdieren te betekenen. Yaël weet het niet zeker omdat haar cavia's niet veel laten blijken, maar ze denkt het wel omdat zij en haar vriend hen een goed leven geven. Ze zegt: "*ik mag toch hopen in ieder geval dat we ook wel veel voor hen betekenen, want zonder ons zouden ze letterlijk niks kunnen.*" Ze lijkt hiermee ook te zeggen dat afhankelijkheid een grote rol speelt in hun relatie, zoals Neil ook zegt.

Neil noemt dat hij voor zijn ratjes naast verzorging-~~verzorging~~ ook veiligheid betekent. Andere mensen kunnen ze bijvoorbeeld ook eten geven, maar Neil merkt dat de ratjes niet

naar vreemden toekomen, maar wel naar hem. Ze lijken zich op hun gemak en veilig te voelen bij hem en niet bij anderen.

Alice en Leander lijken er zekerder van dat ze veel betekenen voor hun huisdieren, omdat hun kat en hond enthousiast lijken te reageren op hen. Zo zegt Alice: *“Ik denk wel, ook al leeft ze ook hier met mijn ouders, dat ik toch wel haar favorietje ben, want bij mij gaat ze wel het meest enthousiast miauwen als ik thuis kom.”* De twee respondenten lijken dus een geliefde en vertrouwde persoon te zijn voor hun huisdieren.

Hoewel de respondenten het niet expliciet zo verwoorden, zou een goede relatie tussen mensen en huisdieren begrepen kunnen worden als onderdeel van goede zorg. Het blijkt de huisdieren namelijk op hun gemak te stellen en blij te maken. Volgens Yaël bestaat goede zorg voor huisdieren immers uit hen gelukkig maken, wat de vertrouwde band bij de huisdieren van meerdere respondenten lijkt te doen.

Alle respondenten geven dus aan dat hun huisdieren op een bepaalde manier voor hen zorgen. Ze betekenen voor hen vooral gezelschap en ondersteuning in hun mentale gezondheid.

Andersom denken de respondenten dat zij meer dan alleen zorg betekenen voor hun huisdieren, omdat ze zich blijer en meer op hun gemak voelen bij hen dan bij anderen.

Daarom kan een goede relatie tussen mensen en huisdieren gezien worden als onderdeel van goede zorg voor huisdieren. Naast zorg en betekenis wordt ook afhankelijkheid van huisdieren genoemd als een belangrijk onderdeel van de relatie. Het lijkt erop dat respondenten zelf ook op een bepaalde manier afhankelijk zijn van hun huisdieren wat betreft de zorg die ze van hen terugkrijgen. In de relatie tussen mensen en huisdieren lijken zorg, afhankelijkheid en betekenis dus in beide richtingen te gaan.

Met opmerkingen [GB37]: Of vriendschap?

Met opmerkingen [GB38]: Meer dan alleen zorg. Hanteren zij dan een andere definitie van 'zorg', of gaat het hen denk jij echt om iets anders dan wat er in de zorgethiek onder zorg wordt verstaan?

4.8 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn de ervaringen van mensen met huisdieren met de alledaagse zorg voor, de andersheid van en de relationaliteit met hun huisdier(en) onderzocht. De basis van goede zorg voor huisdieren lijkt volgens de respondenten te bestaan uit drie onderdelen. Het eerste onderdeel is kennis over de behoeften van het dier en over gepaste zorg daarvoor. Deze kennis wordt opgedaan via het internet en van experts. Het tweede onderdeel is afstemmen op het individuele huisdier. De respondenten proberen het gedrag en de reactie van het huisdier te begrijpen en daarop in te spelen. Het laatste onderdeel van de basis van goede zorg is uitproberen wat voor het huisdier werkt. Het afstemmen en uitproberen lijkt belangrijk vanwege de andersheid van huisdieren ten opzichte van mensen, omdat die een communicatiebarrière met zich meebrengt. Huisdieren die minder expressief zijn zoals cavia's lijken lastiger te begrijpen dan expressieve huisdieren zoals katten.

De relatie met hun huisdieren ervaren de respondenten als vertrouwd en liefdevol. De respondenten verzorgen de behoeften van hun huisdieren en krijgen daarbij ook zorg terug in de vorm van gezelschap en mentale ondersteuning. Interactie lijkt ook belangrijk voor de respondenten. In de relatie tussen de respondenten en hun huisdieren lijken zorg, afhankelijkheid en betekenis beide richtingen op te gaan. Deze relatie kan mogelijk ook onderdeel zijn van goede zorg voor huisdieren, omdat het de huisdieren veilig en enthousiast doet voelen.

Overige aspecten van goede zorg voor huisdieren die de respondenten noemen zijn bijvoorbeeld het nemen van de verantwoordelijkheid om voor hen te zorgen. Dit lijkt te betekenen om rekening te houden met die verantwoordelijkheid in het dagelijks leven. Verder lijken ritme in de zorg, het huisdier met rust laten en zorgen voor voldoende mentale stimulans voor het huisdier mogelijke aspecten van goede zorg voor huisdieren.

Het zorgen voor huisdieren lijkt zich tot slot in een context te bevinden van een wereldbeeld waarin mensen boven dieren staan. De respondenten maken keuzes over (de zorg voor) hun huisdieren, maar lijken zich niet verheven te voelen boven hem.

Met opmerkingen [GB39]: Op welke bevindingen baseer je dit? (En hoe kan het ook anders tav huisdieren, die per definitie afhankelijk gemaakt zijn van mensen?)

5. Theorie en empirie in dialoog

In dit hoofdstuk wordt de derde en laatste onderzoeksvraag beantwoord: *hoe verhouden de benoemde (zorgethische) theorieën zich tot de ervaring van mensen met huisdieren?* De inzichten die opgedaan zijn in het theoretische onderzoek en de inzichten die opgedaan zijn in het empirische onderzoek worden dus met elkaar in dialoog gebracht. Dit hoofdstuk vormt daarmee niet alleen een antwoord op de derde onderzoeksvraag, maar ook de discussie van deze thesis. Het hoofdstuk is opgedeeld in de drie *critical insights* van zorg, de *radicale other* en relationaliteit. Vervolgens worden er aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek en tot slot wordt de kwaliteit van deze thesis besproken.

5.1 Zorg

Het eerste *critical insight* dat in in deze discussie besproken wordt, is zorg.

Definities van zorg

De empirische resultaten komen overeen met aspecten van de verschillende definities van zorg die in hoofdstuk drie zijn uitgewerkt. Vanuit Tronto's (1993) op de mens gerichte definitie gezien lijkt huisdierzorg een onderdeel te zijn van zorgen voor de wereld met als doel dat de mens er zo goed mogelijk in kan leven. De meeste respondenten geven inderdaad aan dat ze hun huisdier(en) namen voor hun eigen belang, zoals gezelschap en vermaak. Verder komt de onderlinge afhankelijkheid van dieren en mensen die Puig de la Bellacasa (2017) benadrukt ook terug. De huisdieren lijken namelijk afhankelijk van de respondenten voor de zorg voor veel, zo niet al hun behoeften, en de respondenten lijken zelf immers ook afhankelijk van hun huisdieren voor onder andere gezelschap, ondersteuning en vermaak. Dit sluit ook aan bij Hamingtons (2004) begrip van *interdependence*. Die noemt daarnaast ook het belang van relaties, iets wat door de empirische resultaten bevestigd wordt.

Fasen van zorg volgens Tronto

In deze paragraaf worden de empirische resultaten in dialoog gebracht met de vijf fasen van zorg volgens Tronto (1993).

De eerste fase, *caring about*, met het ethische element opmerkzaamheid (Tronto, 1993) lijkt sterk terug te komen in de empirische resultaten. Het opmerken van de behoeften van huisdieren lijkt vorm te krijgen op twee manieren. Als eerste zoeken de respondenten informatie op het internet of bij experts over de behoeften van en zorg voor hun huisdier. Dit komt overeen met hoe opmerkzaamheid begrepen wordt in zorg voor de grond. Daarbij is

leren van experts namelijk ook belangrijk voor goede zorg (Krzywoszyńska, 2019). Ten tweede wordt er afgestemd op de daadwerkelijke behoeften van het specifieke huisdier door hun gedrag te interpreteren en hier de zorg op aan te passen. Deze twee aspecten kwamen sterk naar voren in de interviews, waaruit afgeleid zou kunnen worden dat deze fase mogelijk extra belangrijk is bij zorg voor huisdieren. Informatie over behoeften opzoeken is niet iets wat Tronto (1993) benoemt bij *caring about*, maar het lijkt bij zorg voor huisdieren wel van belang te zijn.

De tweede fase is *taking care of* en heeft als bijbehorend ethisch element verantwoordelijkheid, die volgens Tronto (1993) voortvloeit uit het opmerken van een behoefte. Voor de respondenten lijkt de verantwoordelijkheid om de behoeften van hun huisdieren te verzorgen echter meer voort te komen uit het nemen van het huisdier. Omdat het hun huisdier is, voelen zij zich verantwoordelijk om hen goed te verzorgen. Dit is iets wat niet in de theorieën terugkomt. Leander benoemt daarnaast ook dat hij zich verantwoordelijk voelt om zijn hond goed te verzorgen omdat hij een dierenvriend is. Dit lijkt overeen te komen met Noddings' (2013) theorie waarbij de verantwoordelijkheid om voor een dier te zorgen voortkomt uit de relatie die een mens met dieren heeft. De verantwoordelijkheid om voor een huisdier te zorgen lijkt dus meer voort te vloeien uit de relationaliteit met dieren zoals Noddings (2013) beschrijft en uit het nemen van het huisdier zoals de respondenten beschrijven, dan uit het opmerken van hun behoeften zoals Tronto (1993) beschrijft over zorg voor mensen.

De verantwoordelijkheid tot zorg valt voor Tronto (1993) onder de tweede fase van zorg, maar lijkt bij zorg voor huisdieren vooraf te gaan aan de eerste fase, *caring about*. Doordat de respondenten een huisdier en de bijbehorende zorgverantwoordelijkheid hebben genomen (of dit overwegen), richten zij zich namelijk tot de behoeften van het dier. Deze opmerksaamheid lijkt dus voort te vloeien uit de verantwoordelijkheid voor de zorg en vanuit de relatie. Een voorbeeld ter verduidelijking is dat Alice onderzoek heeft gedaan naar wat voor voer en vachtverzorging een kat nodig had, omdat zij een kat had geadopteerd en zich verantwoordelijk voelde om haar goed te verzorgen. In huisdierzorg lijken de eerste twee fasen van zorg volgens Tronto (1993) dus omgedraaid te zijn, met als eerste fase dus *taking care of* met bijbehorend ethisch element verantwoordelijkheid en als tweede fase *caring about* met opmerksaamheid.

De derde fase van zorg is *care-giving* en de competentie die daarvoor nodig is (Tronto, 1993). De respondenten verzorgen hun huisdieren veel, onder andere door hen eten te geven, uit te

Met opmerkingen [GB40]: Interessant. Het 'bezitten/aanschaffen van het dier is idd ook iets anders dan hoe je je verhoudt tot andere mensen

Met opmerkingen [GB41]: Bij jouw respondenten idd, omdat daar een bewuste aanschaf aan vooraf ging. Maar hoe zit dat bij het verzorgen van zwerfdieren?

Met opmerkingen [GB42]: Zou dit bij Tronto ook in deze volgorde kunnen bestaan bij de zorg voor mensen? Zoals je zelf eerder aangaf, zijn haar fasen ook niet perse als lineair op te vatten. Alhoewel ze die fasen wel nummert, wat dan wel weer de suggestie van volgorde wekt

laten, bezig te houden en hun vacht te verzorgen. De competentie die hiervoor nodig is, wordt niet expliciet besproken. Wat hier wel onder kan vallen is het opzoeken op het internet of navragen bij experts wanneer de respondenten ergens niet zeker over zijn. Zo vraagt Alice haar dierenarts advies over hoeveel nat voer haar kat mag om haar behoeften zo goed mogelijk te verzorgen. Zo leren de respondenten om competenter voor hun huisdier te kunnen zorgen.

De responsiviteit die Tronto (1993) noemt in haar vierde fase, *care-receiving*, komt sterk terug in de interviews. De zorg afstemmen op het huisdier komt namelijk naar voren als een belangrijk onderdeel van goede zorg voor huisdieren. De respondenten letten goed op het gedrag van hun huisdier en proberen het zo goed mogelijk te begrijpen zodat zij erop kunnen inspelen.

Het afstemmen op de responsiviteit van het huisdier lijkt begrensd te worden door de andersheid van het dier. Omdat ze verschillen van mensen kunnen de respondenten hun huisdier niet volledig begrijpen. Vooral bij problemen met de gezondheid van het dier kan dit problemen geven. Op de andersheid van huisdieren wordt verder ingegaan in paragraaf 5.2.

De vijfde fase van zorg volgens Tronto (2013), *caring-with*, bekijkt zorg op een grotere schaal vanuit de democratische waarden van vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid. Alice refereert naar ongelijkheid wanneer ze het heeft over de superieure positie die mensen boven dieren hebben in de wereld. Ze lijkt het hier niet mee eens te zijn aangezien ze er niet naar probeert te handelen. *Caring-with* komt in het empirische onderzoek verder niet aan bod, maar voor ten minste één respondent lijkt (on)gelijkheid dus te spelen in de zorg voor haar huisdier.

Zorg volgens Hamington

Hamington (2004) ziet lichamelijkeheid als een centraal aspect van zorg en dit lijkt bij zorg voor huisdieren ook belangrijk. De respondenten letten veel op de lichaamstaal en het gedrag van hun huisdier en ze stemmen de zorg hierop af. De respondenten proberen hierbij hun huisdieren te begrijpen. Hoewel ze hierbij niet letterlijk benoemen dat ze de realiteit van hun huisdieren proberen voor te stellen, kan dit passen bij het voorstellingsvermogen dat Hamington (2004) benoemt als belangrijk onderdeel van zorg. Een uitspraak van Leander over zijn hond illustreert dit: “*Je weet natuurlijk niet wat hij echt wil of meemaakt. Kijk, die basisdingen wat ik net zei wel, maar niet alles.*” Hij zegt dat hij niet precies begrijpt wat zijn hond ervaart, maar hij lijkt zijn ervaringen over het algemeen wel voor te kunnen stellen.

Volgens Hamington (2017) dienen mensen hun best te doen om hun huisdier te begrijpen zodat ze hen betere zorg kunnen bieden, maar hij erkent dat dit begrensd is vanwege onderlinge verschillen. Het empirische onderzoek sluit hier volledig bij aan. De respondenten geven vooral aan te proberen hun huisdier te begrijpen, wetende dat ze hen verkeerd kunnen interpreteren en dat het begrijpen gelimiteerd is. Het hierbij optredende antropomorfisme (idem) is ook onderzocht. De positieve effecten van antropomorfisme die Serpell (2002) noemt komen bij de respondenten naar voren, zoals het toeschrijven van liefde aan huisdieren. De negatieve effecten zoals het fokken op voor het dier schadelijke eigenschappen of *de-clawing* (Serpell, 2002) komen niet naar voren. Bij navragen blijkt dat alleen Neils ratjes van een fokker komen, maar ratjes worden alleen gefokt op karakter en soms de vorm van hun oren, wat hen niet negatief beïnvloedt. Het empirische onderzoek sluit dus aan bij Hamingtons (2017) visie dat het antropomorfisme dat optreedt bij het proberen te begrijpen van huisdieren niet problematisch hoeft te zijn.

Het laatste aspect van Hamingtons (2020) visie is dat improvisatie een belangrijk onderdeel is van zorg omdat iemands behoeften of de context waarin de zorg plaatsvindt, kunnen veranderen. De empirische resultaten lijken het belang van improvisatie voor goede zorg voor huisdieren te bevestigen. Yaël en Neil benoemen namelijk beiden dat ze verschillende dingen uitproberen in de zorg om te zien wat het beste werkt voor hen en hun huisdieren.

Overige aspecten van zorg volgens de respondenten

Uit het empirische onderzoek zijn verschillende aspecten van zorg benoemd die niet terugkomen in het theoretisch onderzoek. Zoals in hoofdstuk vier beschreven zijn dit ritme in de zorg, het huisdier met rust laten, uitproberen en zorgen voor mentale stimulans voor het huisdier. De definities van zorg van Tronto en Hamington zijn gericht op zorg voor mensen. Zoals in deze paragraaf beschreven is, komt veel van die perspectieven op zorg voor mensen overeen met de empirische resultaten. De net benoemde overige aspecten van zorg voor huisdieren kunnen gezien worden als onderdeel van een zorghetisch perspectief op goede zorg voor huisdieren.

Daarnaast blijkt uit het empirische onderzoek dat het afstemmen van de zorg op het huisdier zeer belangrijk is. Om op hen af te stemmen, proberen de respondenten hun huisdieren te begrijpen, waarin zij beperkt worden door hun andersheid. Dit wordt in de volgende paragraaf besproken.

5.2 De radicale other

Het volgende *critical insight* dat in ~~in~~ deze discussie besproken wordt, is de *radicale other*.

Interactie met het huisdier als radicale other

Uit de empirische resultaten blijkt dat de andersheid van huisdieren bepaalde beperkingen oplevert die het onmogelijk maken voor de respondenten om hen volledig te begrijpen. Dit komt overeen met Levinas' begrip van de *radicale other* als iemand die nooit volledig begrepen kan worden (Morgan, 2007). De dynamische grens die Waldenfels (2011) beschrijft tussen de ene mens en de *radicale other*, of liever vreemde, lijkt te verschillen tussen dieren. Cavia's lijken meer vreemd dan de andere huisdieren. Yaël ervaart dat mensen met cavia's overeenkomen in de basisbehoeften, maar verder niet. Leander daarentegen vindt dat hij voor de helft overeenkomt met zijn hond.

Mensen lijken individuele voorkeuren te hebben die bepaalde huisdieren voor hen aantrekkelijker maken, maar voor iedereen lijken een zekere gelijkenis en de mogelijkheid tot interactie met het huisdier belangrijk voor mensen om een band met hen op te bouwen. Het kan zijn dat bij huisdieren die dat minder goed kunnen, de grens tussen de mens en het dier als vreemde verder ligt.

Volgens Levinas (Morgan, 2007) en Waldenfels (2011) geeft de vraag om zorg van de *radicale other* een mens een zwaarwegende, eigenlijk eindeloze verantwoordelijkheid om daar op te reageren. De respondenten voelen inderdaad een sterke verantwoordelijkheid om goed te zorgen voor hun huisdieren, maar die lijkt ~~lijkt~~ voor hen vooral voort te komen uit de keuze om het huisdier te adopteren en uit dierenliefde. Deze verantwoordelijkheid lijkt voor de respondenten ook vrij vanzelfsprekend. Bij Leander is bijvoorbeeld meermaals doorgevraagd waarom de zorg voor zijn hond voortgaat in zijn agenda, maar het lijkt voor hem moeilijk in woorden uit te drukken. Ook de anderen lijken het te zien als een gegeven dat ze voor hun huisdieren moeten zorgen. Of de vraag van het huisdier als *radicale other* verantwoordelijkheid tot zorg opwekt zoals Levinas (Morgan, 2007) en Waldenfels (2011) beschrijven, is dus moeilijk te bevestigen of ontkrachten omdat de verantwoordelijkheid om voor een huisdier te zorgen vanzelfsprekend lijkt.

De verantwoordelijkheid om voor de huisdieren te zorgen weegt ook ~~vrij~~ zwaar. Zo zegt Leander dat hij geen nee kan zeggen tegen zijn hond; die gaat altijd voor. De respondenten benoemen dat ze in hun leven rekening moeten houden met de zorg voor hun huisdier,

bijvoorbeeld om die niet te lang alleen te laten. De verantwoordelijkheid voor de zorg voor huisdieren lijkt dus groot, maar of het eindeloos is, is niet helemaal duidelijk.

In de ontmoeting met de *radicale other* dient er ruimte gemaakt te worden voor diens andersheid, volgens Waldenfels zodat er een betekenisvolle relatie opgebouwd kan worden (Paić, 2018) en volgens Levinas zodat diens imperatief als vanzelf een zorgverantwoordelijkheid kan opwekken (Zembylas & Vrasidas, 2005). De respondenten lijken hun huisdieren inderdaad niet gelijk te willen maken aan zichzelf. Ze zetten zich in om hen vanuit hun menselijke perspectief te kunnen begrijpen, maar erkennen de andersheid van hun huisdieren die hen hierin beperkt. Verder blijkt uit de empirische resultaten dat mensen en huisdieren betekenisvolle relaties kunnen aangaan. Uit het empirische onderzoek komt echter niet duidelijk naar voren hoe de andersheid van huisdieren invloed heeft op het kunnen aangaan van betekenisvolle relaties met hen.

Aanraking volgens Hamington

Het belang van aanraking in zorg voor de *radicale other* dat Hamington (2006) benoemt, wordt bevestigd door het empirische onderzoek. De meeste huisdieren ervaren aanraking volgens de respondenten als prettig. Alice's kat spint vaak wanneer ze haar aait, waaruit ze afleidt dat ze het prettig vindt. Zij, Leander en Neil benoemen aanraking ook expliciet als onderdeel van de dagelijkse zorg voor hun huisdieren. Alleen Yaëls cavia's lijken het niet zo fijn te vinden, maar ze aait hen wel omdat het voor haar erg belangrijk is. De respondenten benoemen dat een huisdier aaien voor hen belangrijk is voor de band die ze met hen kunnen opbouwen. Drie respondenten geven aan dat ze daarom niet de voorkeur geven aan vissen. Naast dat aanraking voor de respondenten en de meeste huisdieren fijn is, kan het de respondenten ook afleiding bieden wanneer dat nodig is zoals Neil vertelt. Aanraking lijkt dus belangrijk voor mensen en dieren en het kan voor allebei zorg overbrengen. Dit komt overeen met Hamingtons (2006) visie dat aanraking zorg en verbondenheid tot uiting kan brengen.

Hamington (2017) zegt ook dat aanraking voor huisdieren een manier kan zijn om behoeften te communiceren. Dit is niet zo in de empirische resultaten teruggekomen. De respondenten letten op de behoeften van hun huisdieren door te letten op hun gedrag; of aanraking hier onderdeel van is, is niet duidelijk. Mogelijk is dit wel het geval, maar is het niet benoemd omdat lichamelijke zorggewoonten moeilijk in woorden uit te drukken zijn (Hamington, 2004).

Met opmerkingen [GB43]: Misschien:

Het samen met je hond op bed kunnen liggen zonder wat te zeggen? (Niet iedereen mag zomaar bij mij op bed).
Dat je kat of ratten jouw herkennen, en anders. Enthousiaster op jouw reageren dan op een ander, door naar jou te miauwen of op jou af te rennen? [Ik ken weinig mensen die dat doen]

Naast aanraking blijkt uit het empirische onderzoek dat fysieke nabijheid zorg tot uiting kan brengen. Leander vertelt dat het aanwezig zijn van zijn hond hem een fijn en veilig gevoel geeft. Verder doen Yaëls cavia's haar minder alleen voelen en bieden ze haar vermaak wanneer zij thuiswerkt in de woonkamer.

In de zorg voor huisdieren als *radicale other* lijkt het erop dat aanraking en letten op de lichaamstaal van het dier belangrijk kunnen zijn om goed om te gaan met hun andersheid en om goed voor hen te kunnen zorgen. Dit bevestigt het belang van lichamelijke in goede zorg dat Hamington (2004, 2006, 2017) benadrukt.

5.3 Relationaliteit

Het derde en laatste *critical insight* dat in in deze discussie besproken wordt, is relationaliteit.

Relatie tussen mens en huisdier

Aspecten van afhankelijkheidsrelaties zoals Kittay (1999) beschrijft, lijken terug te komen in het empirische onderzoek. Zo kunnen de respondenten opgevat worden als *dependency workers* die primair zorg geven en de huisdieren als *charges* die primair zorg ontvangen en daar ook afhankelijk van zijn. Voor Kittay (1999) is het doel van de relatie het floreren van de *charge*. Dat lijkt in dit geval zo te zijn, aangezien de respondenten het graag goed willen doen voor hun huisdieren. Daarnaast lijkt het huisdier als *charge* ook belangrijk om de mens te helpen floreren. De respondenten hebben namelijk gekozen voor hun huisdier voor onder andere gezelschap en plezier. Binnen de afhankelijkheidsrelatie lijken huisdieren dus ook te zorgen voor mensen. Voor sommige respondenten bieden hun huisdieren ook mentale ondersteuning. Dit sluit aan bij Kittays (1999) visie dat een *charge* die daartoe in staat is ook voor de *dependency worker* kan zorgen.

De zorg die binnen afhankelijkheidsrelaties plaatsvindt, maakt volgens Kittay (1999) een sterke verbinding tussen de *dependency worker* en de *charge* mogelijk. Uit het empirische onderzoek blijkt dat de relatie tussen mensen en huisdieren sterk kan zijn. De relatie wordt beschreven als een betekenisvol, vertrouwd en liefdevol. Ook veel huisdieren lijken er waarde aan te hechten. Veel respondenten geven immers aan dat hun huisdier enthousiast en blij op hen reageert.

De ongelijkheid in macht die volgens Kittay (1999) aanwezig is in afhankelijkheidsrelaties, lijkt ook te spelen bij mensen en huisdieren. De huisdieren zijn afhankelijk van de zorg van de respondenten, die veel keuzes kunnen en moeten maken over hen. Zij lijken deze keuzes met

Met opmerkingen [GB44]: Zoals ook hiervoor opgemerkt was het werk van Waldenfels over 'interlijfelijkheid' (2000) hier wellicht ook nog heel passend geweest; omdat dat lijfelijkheid en relationaliteit met elkaar verbindt

zorg en met oog voor hun huisdieren te maken. Een voorbeeld is Alice's keuze om haar kat Izzey geen buitenkat te laten zijn. Ze heeft de macht om dit voor Izzey te bepalen. Ze weegt Izzey's belangen af en besluit dat het veiliger is om haar binnen te houden. Dit voorbeeld illustreert dat het verschil in macht tussen mens en huisdier kan samengaan met goede zorg door met zorg om te gaan met die macht. Alle respondenten lijken dit te doen. Ze hechten namelijk veel waarde aan het afstemmen op hun huisdieren en ze willen het graag goed doen. Dit sluit aan bij Kittays (1999) stelling over machtsverschillen.

De geneste relationaliteit die Kittay (1999) noemt, lijkt op een bepaalde manier terug te komen in het empirische onderzoek. Er lijkt sprake van een netwerk van (zorg)relaties rondom veel huisdieren. Neil lijkt vooral zelf voor zijn ratjes te zorgen, maar bij de andere respondenten zijn er ook andere mensen die regelmatig voor de huisdieren zorgen zoals ouders of partners van de respondenten. Leander heeft zelfs een paar mensen via internet gezocht zodat zij zijn hond kunnen uitlaten wanneer hij en zijn vriendin niet kunnen, bijvoorbeeld wanneer zij allebei moeten werken. Verder hebben alle respondenten hulp nodig van hun omgeving om voor hun huisdieren te zorgen wanneer zij langer van huis zijn zoals bij een vakantie. Er lijkt dus sprake te zijn van geneste relationaliteit in de zin dat mensen uit de omgeving van de respondenten voor hun huisdieren zorgen wanneer dat nodig is.

De verantwoordelijkheid om te zorgen voor hun huisdieren ervaren sommige respondenten als groot, maar er wordt niet gezegd dat zij daardoor zelf zorg nodig hebben van anderen zoals bij Kittays (1999) begrip van geneste relationaliteit het geval is. Het is mogelijk dat de zorg voor huisdieren veel is voor hen, maar niet per se zwaar. Voor Leander is het uitlaten van zijn hond het grootste deel van de zorg, maar dat wandelen doet hem zelf ook goed. Onderdelen van de zorg voor een huisdier kunnen dus ook voor mensen bevorderlijk zijn. Verder lijken mensen op verschillende manieren zorg terug te krijgen van huisdieren. Door deze twee aspecten kan het zijn dat veel zorg voor een huisdier niet per se als zwaar ervaren wordt.

Iets wat in het empirische onderzoek ook naar voren komt, is het belang van het aanraken of aaien van de huisdieren om een relatie op te bouwen, maar ook als uiting van een sterke relatie. Dit sluit aan bij Hamingtons (2017) visie dat aanraking een belangrijk onderdeel vormt van de relatie tussen mens en huisdier.

Autonomie van de huisdieren

In de relatie tussen mensen en huisdieren spelen machtsverschillen, waarbij mensen keuzes maken over en voor hun huisdieren. Alice vergelijkt deze verhouding met een ouder ten

opzichte van een kind, waarbij ze haar kat beschermt door haar bijvoorbeeld niet zonder toezicht naar buiten te laten gaan zoals men bij een kind ook zo zou doen. De keuzes over de zorg stemmen de respondenten af op het individuele huisdier. Hierbij worden behoeftes verzorgd en er wordt meestal ook naar de wil en voorkeuren van de huisdieren geluisterd. Een voorbeeld is dat Leander zijn hond het voedsel geeft dat hij lekker vindt, of dat Alice haar kat soms met rust laat zodat die kan doen waar ze zin in heeft. Dit kan opgevat worden als het respecteren van de autonomie van huisdieren, omdat er geluisterd wordt naar hun wil en voorkeuren. Een voorbeeld waarbij dat minder gebeurt, is dat Neil niet per se de groenten koopt waar zijn ratjes de voorkeur aan geven. Ze krijgen simpelweg restjes van zijn eigen boodschappen die ze kunnen eten zoals een hart van een paprika. Hoewel hij niet volledig luistert naar hun voorkeur, is het geven van de restjes wel in hun belang omdat de ratjes het lekker lijken te vinden en omdat het eten voor hen interessant houdt.

Bij relationele autonomie worden de wil en voorkeuren van iemand die niet voor zichzelf kan spreken, geïnterpreteerd door iemand anders die hen in die autonomie ondersteunt. Hierbij is goede afstemming op de persoon nodig om hen goed te begrijpen en om namens hen te kunnen spreken (Davy, 2019). Het lijkt er in het empirische onderzoek niet op dat er in de zorg voor huisdieren sprake is van relationele autonomie. De wil en voorkeuren van de huisdieren zoals voor voedsel of om buiten te spelen zouden namelijk waarschijnlijk door de meeste mensen herkend kunnen worden; relationele representatie van de respondenten is hier niet voor nodig. Het afstemmen op hun behoeften en voorkeuren lijkt meer te passen bij algemeen respect voor autonomie van het huisdier en daarmee goede zorg dan bij relationele autonomie.

Relationele autonomie betekent bij huisdieren naast het luisteren naar hun behoeften en voorkeuren ook om het gedrag van het dier te respecteren. Indien een huisdier voor de mens onwenselijk gedrag vertoont, dient de mens de onderliggende wensen en behoeften te respecteren en naar een zo goed mogelijke oplossing voor mens en dier te zoeken. Hierbij dient het huisdier behoed te worden voor schade (Thomas, 2016). Alices eerder aangehaalde beslissing om Izzey binnen te houden is hier een goede illustratie van. Voor Izzey's eigen veiligheid houdt ze haar binnen, maar ze laat haar onder toezicht buiten om toch te voldoen aan haar wens om buiten te zijn.

Het lijkt er dus op dat er naar de behoefte en de meeste wensen en voorkeuren van huisdieren geluisterd wordt, wat kan vallen onder respect voor autonomie en daarmee goede zorg. Ook bij gedrag dat voor de mens onwenselijk is, dient er naar een oplossing gezocht te worden om

aan de onderliggende wens of behoefte van het huisdier te voldoen op een manier die veilig is voor het dier en beter past bij de mens. Dit past bij aspecten van dierlijke relationele autonomie (Thomas, 2016), maar van relationele autonomie zelf lijkt in het empirische onderzoek geen sprake.

Gelijke belangen?

Tot slot wordt er besproken hoe de belangen van mensen en die van huisdieren zich tot elkaar verhouden.

Volgens het begrip van *mature care* van Pettersen (2011) dienen in een zorgrelatie de belangen van de verzorgende en die van de zorgontvanger even zwaar te wegen, omdat het voor beiden in de relatie belangrijk is om op te bloeien. De verantwoordelijkheid om voor hun huisdieren te zorgen wordt door sommige respondenten als groot ervaren en de respondenten geven aan hier rekening mee te moeten houden in hun dagelijkse leven. Dit lijkt vooral te betekenen dat de respondenten voor hun vakantie of dagje weg van tevoren moeten regelen dat er iemand anders voor hun huisdieren zorgt. De respondenten lijken wel aan hun belangen te kunnen voldoen zoals werken, sociale afspraken en reizen, alleen is er soms dus extra planning nodig voor de zorg voor hun huisdieren.

De belangen van huisdieren lijken echter niet exact zo zwaar te wegen als die van de respondenten. Uit het empirische onderzoek blijkt dat er zeker moeite gedaan wordt om de huisdieren goed te verzorgen, maar het belang van sommige respondenten om hun huisdier te aaien gaat af en toe voor. Yaël zegt haar cavia's bijvoorbeeld te aaien, ookal vinden zij dat niet per se prettig. (Ze geeft hen overigens wel altijd de mogelijkheid om weg te lopen.) En Alice pakt haar kat op en houdt haar soms in vreemde houdingen. Ze zegt dat ze dit doet omdat ze dat zelf leuk vindt; de kat tolereert dit en lijkt er neutraal onder. Alice maakt wel een onderscheid dat ze zoiets niet zou doen bij een mens als die het slechts zou tolereren. Ze benoemt hierbij dat de wereld is ingesteld op dat mensen boven dieren staan en dat zij dat daardoor ook enigszins zo voelt, hoewel ze er niet naar probeert te handelen. Toch zou ze een kind niet op zo'n manier oppakken als het kind het niet leuk vindt en slechts tolereert.

Hoe er met de belangen van huisdieren omgegaan wordt, lijkt het beste te passen bij Tronto's (1993) antropomorfe definitie van zorg waarbij zorg voor huisdieren belangrijk gezien wordt als belangrijk onderdeel van zorg voor de wereld en omgeving, waarbij het doel van die zorg lijkt te zijn dat mensen een goed leven kunnen leiden. Uit het empirische onderzoek blijkt

namelijk dat er goed gezorgd wordt voor de huisdieren, maar dat de menselijke wens naar interactie iets zwaarder kan wegen dan het dierlijke belang om dat niet te doen.

5.4 Aanbevelingen voor verder onderzoek

In deze paragraaf worden aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek naar een zorgethisch perspectief op goede zorg voor huisdieren.

Goede zorg voor huisdieren is binnen de zorgethiek weinig beschreven ten tijde van het schrijven van deze thesis. In deze thesis is een zorgethisch perspectief op goede zorg voor huisdieren ontwikkeld. Dit dient echter niet gezien te worden als hét zorgethische perspectief of een volledig zorgethisch perspectief op het onderwerp, maar meer als een begin daarvan. In deze thesis zijn de zorgethische *critical insights* van zorg, de (*radicale*) *other* en relationaliteit als lens gebruikt om goede zorg voor huisdieren onderzoeken. Verder onderzoek kan zich richten op het uitbreiden van die lenzen door andere relevante auteurs aan te halen en door meer empirisch onderzoek naar de *critical insights* te doen. Deze thesis biedt hier al inzichten in, maar deze zijn niet uitputtend. Bepaalde verbanden uit het theoretische onderzoek zijn bijvoorbeeld niet expliciet bevraagd in het empirische onderzoek. Voorbeelden hiervan zijn dat zorg volgens Kittay een sterke relatie mogelijk maakt of dat dat aanraking volgens Hamington (2017) behoeften kan communiceren; de onderwerpen van relatie, zorg, aanraking en behoeften zijn wel teruggekomen in de interviews, maar niet de verbanden die de auteurs benoemen. Deze verbanden zouden verder onderzocht kunnen worden.

In deze thesis zijn ook andere *critical insights* naar voren gekomen waar verder zorgethisch onderzoek over goede zorg voor huisdieren zich op zou kunnen richten, namelijk lichamelijke, macht en positie en betekenis. Andere, nog niet benoemde *critical insights* van zorgethiek kunnen ook relevant zijn voor het onderwerp. Er kan bijvoorbeeld gekeken worden naar de *practices* van het zorgen voor huisdieren of de contextualiteit van het begrijpen van of zorgen voor huisdieren. Onderzoek naar goede zorg voor huisdieren vanuit andere *critical insights* dan zorg, de (*radicale*) *other* en relationaliteit kan de inzichten van deze thesis aanvullen, waardoor er een sterker en breder zorgethisch perspectief op goede zorg voor huisdieren ontwikkeld kan worden.

5.5 Kwaliteit van deze thesis

In deze laatste paragraaf wordt de kwaliteit van de onderzoeken van deze thesis besproken. Deze paragraaf sluit aan bij paragraaf 2.7 over de kwaliteitscriteria.

Reflexiviteit

De invloed van mij als onderzoeker op het onderzoek dient erkend en verklaard te worden en er dient op gereflecteerd te worden. Dit heet reflexiviteit (Olmos-Vega et al., 2023) en dat wordt in deze alinea gedaan.

Allereerst lijkt ik zelf mensen en dieren niet erg verschillend van elkaar te vinden. In het theoretische onderzoek heb ik theorieën die (primair) over mensen gaan toegepast op dieren. Wat mij betreft gelden die min of meer ook voor huisdieren omdat ik denk dat mens en huisdier grotendeels overeenkomen, zeker qua zorg en relaties. Hoofdstuk drie kan daardoor echter wel gezien worden als antropomorf. Daar wil ik het tegenargument bij noemen dat het toepassen van de theorieën op huisdieren beargumenteerd is gedaan. Sommige auteurs benoemen zelf huisdieren in hun theorie, zoals Tronto (1993) en Kittay (1999). Waar dit nog niet zo was, heb ik literatuur gezocht die (een onderdeel van) de theorie verbond met huisdieren.

Met opmerkingen [GB45]: Ongewenst antropomorf?

Een ander onderdeel van reflexiviteit is het reflecteren op de invloed van de onderzoeker op de respondenten (Olmos-Vega et al., 2023). Het kan bijvoorbeeld het geval zijn dat een onderzoeker een bepaalde macht lijkt te hebben over de respondenten omdat die een bepaalde positie heeft over en of omdat die bepaalt wat van de data belangrijk is (idem). De respondenten van het empirische onderzoek zijn kennissen van mij; er is dus niet echt sprake van een verschil in positie. Daarnaast heb ik hen voorafgaand aan het interview duidelijk gemaakt dat het gaat om hun ervaringen, en niet om wat ik ervan vind bijvoorbeeld. Bij de *member check* heb ik hen ook gevraagd of de voor hen belangrijke aspecten uit hun interview terugkwamen. Dit was ook het geval. Tot slot ben ik in de resultaten zo dicht mogelijk gebleven bij de woorden van de respondenten. Op deze manieren is er gepoogd de ervaring van de respondenten te laten spreken met zo min mogelijk invloed van mij als onderzoeker of vriend.

Mijn vriendschappelijke relatie met de respondenten lijkt het delen van ervaringen over het onderwerp te hebben bevorderd. Één respondent die ik persoonlijk minder goed ken, gaf aan de zorg voor zijn huisdier niet met veel mensen te bespreken vanwege de discussies die dat

geeft, maar hij heeft er in het interview uitgebreid over willen delen met mij. Opgesomd lijkt de band die ik met de respondenten heb het delen van hun ervaring te kunnen hebben bevorderd en er lijkt niet of weinig sprake te zijn van machtsverschillen.

Validiteit

Een beperking van deze thesis is dat het is uitgevoerd door slechts één onderzoeker. De thesis is gecontroleerd door meerdere begeleiders en medestudenten en de empirische resultaten ook door de respondenten, maar het kan zijn dat veel interpretaties vooral mijn eigen zijn. De analyse heb ik bijvoorbeeld zelf gedaan en het zou kunnen dat andere onderzoekers daar op een andere manier betekenis aan zouden geven. De validiteit van deze thesis is dus begrensd doordat het onderzoek uitgevoerd is door één onderzoeker. Daarnaast dient benadrukt te worden dat methodische, theoretische en datatriangulatie zijn toegepast die de validiteit van deze thesis versterken.

Een grote beperking van het empirische onderzoek is er maar vier mensen geïnterviewd zijn. Hier is voor gekozen omdat het dient als aanvulling op het theoretische onderzoek; het staat dus niet op zich. De vier respondenten zijn gekozen omdat zij elk andere huisdieren hebben, waardoor er zo divers mogelijke ervaringen van zorg voor, andersheid van en relationaliteit met huisdieren onderzocht is. Zo is er gepoogd iets te kunnen zeggen over zorg voor huisdieren in het algemeen en niet voor alleen een bepaald soort huisdieren. Er zijn echter meer soorten huisdieren dan de vier die de respondenten in dit interview hebben. Daarnaast kunnen andere mensen met dezelfde soort huisdieren ook een verschillende ervaring met of betekenisgeving van goede zorg voor huisdieren hebben. Het hebben van slechts vier respondenten kan dus de validiteit van het onderzoek negatief beïnvloed hebben omdat aspecten van het onderwerp daardoor mogelijk gemist zijn (Anderson, 2010).

6. Conclusie

In dit hoofdstuk wordt de hoofdvraag van deze thesis beantwoord: *wat is een zorgethisch perspectief op goede zorg voor huisdieren vanuit de zorgethische inzichten over zorg, de radicale other en relationaliteit, en hoe verhoudt dit zich tot hoe mensen met huisdieren hier betekenis aan geven en ervaren?* In het beantwoorden van deze hoofdvraag worden de antwoorden op de deelvragen die in hoofdstuk drie, vier en vijf zijn behandeld, samengebracht.

Goede zorg voor huisdieren lijkt een aangepaste versie van de vijf fasen van zorg voor mensen volgens Tronto (1993, 2013) te volgen. De eerste fase van zorg voor huisdieren lijkt *taking care of* te zijn, waarbij de verantwoordelijkheid voor de zorg voor het huisdier met name voort lijkt te komen uit de keuze om hen te adopteren. Doordat mensen deze verantwoordelijkheid voelen, letten zij op de behoeften van het huisdier zodat zij hun zorg hierop kunnen afstemmen. Deze opmerzaamheid is de tweede fase van zorg voor huisdieren, *caring about*. Door de zorg af te stemmen op de behoeften, de wil en de voorkeuren van het huisdier, wordt hun autonomie gerespecteerd. Het opmerken van de behoeften bij *caring about* komt tot uiting door kennis over de behoeften van het dier op te doen en door het gedrag van het dier te proberen te interpreteren. Bij dit laatste wordt het voorstellingsvermogen gebruikt om het huisdier te begrijpen, wat aansluit bij Hamingtons (2004, 2017) visie op zorg. Dit begrijpen van het huisdier wordt begrensd door hun andersheid ten opzichte van mensen. Dit kan met name bij gezondheidsproblemen goede zorg bemoeilijken. De andersheid van huisdieren dient erkend te worden zoals men volgens Waldenfels (Paić, 2018) en Levinas (Zembylas & Vrasidas, 2005) ook hoort te doen bij een menselijke *radicale other*. Als huisdieren teveel vermensenlijkt worden, kan dit antropomorfisme namelijk schadelijke gevolgen hebben voor hen (Serpell, 2002).

De derde fase van zorg voor huisdieren is *care-giving*. Dit beslaat de fysieke zorg voor huisdieren zoals eten geven en vachtverzorging. De competentie die hiervoor nodig is, kan bevorderd worden door het eerder genoemde opdoen van kennis.

Het letten op de responsiviteit van het huisdier is de vierde fase van zorg, *care-receiving*. Hierbij dienen mensen te beoordelen of er aan de behoeften van het huisdier is voldaan. Indien dit niet zo is, kan er worden uitgetoetst wat wel werkt voor zowel mens als huisdier.

Bij *caring-with*, de vijfde fase die zorg op een bredere schaal bekijkt, lijkt het belangrijk om niet uit te gaan van een positie waarbij mensen boven huisdieren staan zoals vaak in de samenleving het geval is, maar van een meer gelijke positie zoals tussen mensen en kinderen.

Verder kan een goede relatie tussen mensen en huisdieren onderdeel zijn van goede zorg voor huisdieren omdat het hen ook goed lijkt te doen. Binnen de relatie lijken zorg, afhankelijkheid en betekenis namelijk wederkerig te kunnen zijn. Aanraking lijkt een belangrijk onderdeel te zijn voor de relatie van mensen met huisdieren (Hamington, 2017). De meeste huisdieren lijken aanraking ook prettig te vinden. Bij hen die hier weinig of geen behoefte aan hebben, lijkt de behoefte van de mens aan aanraking zwaarder te kunnen wegen. Voor het opbouwen van de relatie lijkt voor mensen de mogelijkheid tot aanraking en interactie namelijk belangrijk.

7. Literatuur

- American Veterinary Medical Association. (2018, juni). *Welfare implications of canine devocalization*. Geraadpleegd op 3 mei 2023, van <https://www.avma.org/resources-tools/literature-reviews/welfare-implications-canine-devocalization>
- American Veterinary Medical Association. (2019, 23 juli). *Welfare implications of declawing of domestic cats*. Geraadpleegd op 3 mei 2023, van <https://www.avma.org/resources-tools/literature-reviews/welfare-implications-declawing-domestic-cats>
- Anderson, C. (2010). Presenting and evaluating qualitative research. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 74(8), 141. <https://doi.org/10.5688/aj7408141>
- Aransiola, O. J. (2023, 17 april). *What is conceptual research? Definition, framework, pros & cons*. Formplus. Geraadpleegd op 18 juni 2023, van <https://www.formpl.us/blog/what-is-conceptual-research-definition-framework-pros-cons>
- Atterton, P. (2011). Levinas and our moral responsibility toward other animals. *Inquiry*, 54(6), 633-649. <https://doi.org/10.1080/0020174X.2011.628186>
- Azevedo, A., Guimarães, L., Ferraz, J., Whiting, M., & Magalhães-Sant'Ana, M. (2021). Pet reptiles—are we meeting their needs? *Animals (Basel)*, 11(10), 2964. <https://doi.org/10.3390/ani11102964>
- Bonas, S., McNicholas, J., & Collis, G. M. (2000). Pets in the network of family relationships: An empirical study. In A. L. Podberscek, E. S. Paul, & J. A. Serpell (Eds.), *Companion animals and us: Exploring the relationships between people and pets* (pp. 209–236). Cambridge University Press.
- Blouin, D. D. (2012). Understanding relations between people and their pets. *Sociology Compass*, 6(11), 856-869. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2012.00494.x>
- Bryant, B. K. (1990). The richness of the child-pet relationship: A consideration of both benefits and costs of pets to children. *Anthrozoös*, 3(4), 253-261. <https://doi.org/10.2752/089279390787057469>

- Carrier Veterinary Hospital. (2021, July 15). *Why does my dog eat everything?* Geraadpleegd op 3 mei 2023, van <https://www.carrieranimalhospital.com/site/blog/2021/07/15/dog-eat-everything>
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage Publications, Inc.
- Davy, L. (2019). Between an ethic of care and an ethic of autonomy: Negotiating relational autonomy, disability, and dependency. *Angelaki*, 24(3), 101-114.
<https://doi.org/10.1080/0969725X.2019.1620461>
- Divebo. (2020, 8 maart). *Nederlander vindt huisdier een goed medicijn tegen eenzaamheid*. Geraadpleegd op 3 maart 2023, van <https://dibevo.nl/pers/nederlander-vindt-huisdier-een-goed-medicijn-tegen-eenzaamheid>
- Donaldson, S., & Kymlicka, W. (2011). *Zoopolis*. Oxford University Press, Incorporated.
- Donovan, J. (1996). Attention to suffering: a feminist caring ethic for the treatment of animals. *Journal of Social Philosophy*, 27(1), 81-102. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.1996.tb00228.x>
- Donovan, J. (2006). Feminism and the treatment of animals: From care to dialogue. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 31(2), 305-329.
<https://doi.org/10.1086/491750>
- Downing, R., & Della Rocca, G. (2023). Pain in pets: Beyond physiology. *Animals*, 13(3), 355. <https://doi.org/10.3390/ani13030355>
- Dutton, D. (2012). Being-with-animals: Modes of embodiment in human-animal encounters. In L. Birke, & J. Hockenhull (Eds.), *Crossing boundaries: Investigating human-animal relationships* (pp. 89-111). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004233041_007
- Engster, D. (2006). Care ethics and animal welfare. *Journal of Social Philosophy*, 37(4), 521-536. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.2006.00355.x>
- Giansanti, D., Siotto, M., Parisi, L., & Aprile, I. (2022). Pet presence can reduce anxiety in the elderly: The Italian experience during COVID-19 lockdown assessed by an electronic survey. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(10).
<https://doi.org/10.3390/ijerph19106135>

Hamington, M. (2004). *Embodied care: Jane Addams, Maurice Merleau-Ponty, and feminist ethics*. University of Illinois Press. <https://doi.org/10.5406/j.ctt1xcjd1>

Hamington, M. (2006). Touching the other in myself: Merleau-Ponty, tactility, and care ethics. In J.J. Wisniewski (Red.), *Review Journal of Political Philosophy Volume 4* (pp. 17-35). Cambridge Scholars Press.

Hamington, M. (2017). Care, moral progress, and companion animals. In C. Overall (Red.), *Pets and People* (pp. 49-63). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190456085.003.0004>

Hamington, M. (2020). Care ethics and improvisation: Can performance care? In A. Stuart Fisher, & J. Thompson (Reds.), *Performing care: New perspectives on socially engaged performance* (pp. 21-35). Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781526146816.00009>

Held, V. (2006). *The ethics of care: Personal, political, and global*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0195180992.001.0001>

Irvine, L. (2004). *If you tame me: Understanding our connection with animals*. Temple University Press.

Kallio, H., Pietilä, A., Johnson, M., & Kangasniemi, M. (2016). Systematic methodological review: Developing a framework for a qualitative semi-structured interview guide. *Journal of Advanced Nursing*, 72(12), 2954-2965. <https://doi.org/10.1111/jan.13031>

Kamerstukken II, 28286, nr. 1289. (2023, 14 februari). Geraadpleegd op 3 mei 2023, van <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/commissieverslagen/detail?id=2023D03293&did=2023D03293>

Kamerstukken II, 35892, (2021, 15 juli). Geraadpleegd op 3 mei 2023, van <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?cfg=wetsvoorsteldetails&qry=wetsvoorstel%3A35892#wetgevingsproces>

Keller, J. (1997). Autonomy, relationality, and feminist ethics. *Hypatia*, 12(2), 152-164.

Kittay, E. F. (1999). *Love's labor: Essays on women, equality, and dependency*. Routledge.

- Kittay, E. F. (2009). The personal is philosophical is political: A philosopher and mother of a cognitively disabled person sends notes from the battlefield. *Metaphilosophy*, 40(3-4), 606-627. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2009.01600.x>
- Krzywoszynska, A. (2019). Caring for soil life in the Anthropocene: The role of attentiveness in more-than-human ethics. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 44(4), 661-675. <https://doi.org/10.1111/tran.12293>
- Kwan, J. (2023, May 5). *Care ethics*. Geraadpleegd op 31 juli 2023, van <https://www.scu.edu/ethics/ethics-resources/ethical-decision-making/care-ethics/>
- Landelijk InformatieCentrum Gezelschapsdieren. (z.d.) *Dierenmishandeling*. Geraadpleegd op 3 mei 2023, van <https://www.licg.nl/dierenmishandeling/#hoe-vaak-komt-dierenmishandeling-voor-in-nederland>
- Langfield, J., & James, C. (2009). Fishy tales: Experiences of the occupation of keeping fish as pets. *The British Journal of Occupational Therapy*, 72, 349-356. <https://doi.org/10.1177/030802260907200805>
- Leenstra, F. R., Neijenhuis, F., Hanekamp, W. J. A., & Vermeij, I. (2011). *Staat van het dier 2: Monitoring van dierenwelzijn en diergezondheid in Nederland*. (Rapport / Wageningen UR Livestock Research; No. 455). Wageningen UR Livestock Research. Geraadpleegd op 20-2-2023, van. <https://edepot.wur.nl/169164>
- Leget, C., van Nistelrooij, I., & Visse, M. (2019). Beyond demarcation: Care ethics as an interdisciplinary field of inquiry. *Nursing Ethics*, 26(1), 17-25. <https://doi.org/10.1177/0969733017707008>
- MacIntyre, B., Welch, A., Evans, D., Peckham, M., Coker, J., & Charlifue, S. (2022). The pet project: A qualitative exploration into the experience of pet ownership following spinal cord injury. *Spinal Cord Series and Cases*, 8(1), 82. <https://doi.org/10.1038/s41394-022-00549-z>
- Mamzer, H. (2020). Animal as alien. *Society Register*, 3, 167-178. <https://doi.org/10.14746/sr.2019.3.3.11>
- McIntosh, M., & Morse, J. (2015). Situating and constructing diversity in semi-structured interviews. *Global Qualitative Nursing Research*, 2. <https://doi.org/10.1177/2333393615597674>

- Morgan, M. L. (2007). *Discovering Levinas* (1. ed.). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511805240>
- Noddings, N. (2013). *Caring: A feminine approach to ethics & moral education* (2 updated ed.). University of California Press.
- NOS. (2019, 7 augustus). *Hondensnuit moet langer, maar veel fokkers trekken zich er niks van aan*. Geraadpleegd op 3 mei 2023, van <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2296659-hondensnuit-moet-langer-maar-veel-fokkers-trekken-zich-er-niks-van-aan>
- Nussbaum, M. C. (2023). *Justice for animals: Our collective responsibility*. Simon & Schuster.
- Olmos-Vega, F. M., Stalmeijer, R. E., Varpio, L., & Kahlke, R. (2023). A practical guide to reflexivity in qualitative research: AMEE Guide No. 149. *Medical Teacher*, 45(3), 241-251. <https://doi.org/10.1080/0142159X.2022.2057287>
- Paić, Z. (2018). What does it mean to be an alien? Bernhard Waldenfels and politics of responsive interculturalism. *Filozofija i Društvo*, 29, 355-376.
<https://doi.org/10.2298/FID1803355P>
- Passariello, P. (1999). Me and my totem: cross-cultural attitudes towards animals. In F.L. Dolins (Red.), *Attitudes to animals* (pp. 12-25). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511608476.002>
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods* (4. ed.). Sage.
- Pettersen, T. (2011). The ethics of care: Normative structures and empirical implications. *Health Care Analysis*, 19(1), 51-64. <https://doi.org/10.1007/s10728-010-0163-7>
- Pettersen, T. (2020). Caring for more than humans: Ecofeminism and care ethics in conversation. In O. Lysaker (Red.), *Between Closeness and Evil: A festschrift for Arne Johan Vetlesen* (pp. 183-213). Scandinavian Academic Press.
- Plochg, T., & Van Zwieten, M. C. B. (2007). Kwalitatief onderzoek. In T. Plochg, R. E. Juttman, N. S. Klazinga & J. P. Mackenbach (Reds.), *Handboek gezondheidszorgonderzoek* (pp. 77-93). Bohn Stafleu Van Loghem.

- Prato-Previde, E., Cannas, S., Palestrini, C., Ingraffia, S., Battini, M., Ludovico, L. A., Ntalampiras, S., Presti, G., & Mattiello, S. (2020). What's in a meow? A study on human classification and interpretation of domestic cat vocalizations. *Animals (Basel)*, *10*(12), 2390. <https://doi.org/10.3390/ani10122390>
- Puig de la Bellacasa, M. (2017). *Matters of care: Speculative ethics in more than human worlds*. University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.5749/j.ctt1mmfspt>
- Serpell, J. A. (2002). Anthropomorphism and anthropomorphic selection—beyond the "cute response". *Society & Animals*, *10*(4), 437-454. <https://doi.org/10.1163/156853002320936926>
- Singer, P. (1972). Famine, affluence, and morality. *Philosophy & Public Affairs*, *1*(3), 229-243. <https://doi.org/10.17323/2587-8719-2021-2-254-269>
- Singer, P. (1990). *Animal liberation* (2. ed.). New York Review of Books.
- Thomas, N. (2016). *Animal ethics and the autonomous animal self*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-58685-8>
- Tronto, J. C. (1993). *Moral boundaries*. Taylor & Francis Group.
- Tronto, J. C. (2013). *Caring democracy*. NYU Press. <https://doi.org/10.18574/9780814770450>
- Turner, P., & Turner, S. (2009). Triangulation in practice. *Virtual Reality*, *13*, 171-181. <https://doi.org/10.1007/s10055-009-0117-2>
- Waldenfels, B. (2003). From intentionality to responsivity. In Rudolf Bernet, & Daniel J. Martino (Eds.), *Phenomenology today: The Schuwer Spep lectures, 1998-2002* (pp. 23-37). Pittsburgh, PA: Simon Silverman Phenomenology Center, Duquesne University.
- Waldenfels, B. (2011). *Phenomenology of the alien*. (Kozin, A. & Stähler, T., Verts.) Northwestern University Press. (Originele bron gepubliceerd in 2006)
- Walsh, F. (2009). Human-animal bonds I: The relational significance of companion animals. *Family Process*, *48*(4), 462-480. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2009.01296.x>
- Wet Dieren. (2022). Geraadpleegd op 3 mei 2023, van <https://wetten.overheid.nl/BWBR0030250/2022-12-22>

- Williams, A. (2023). Caring for those who care: Towards a more expansive understanding of 'cultures of care' in laboratory animal facilities. *Social & Cultural Geography*, 24(1), 31-48. <https://doi.org/10.1080/14649365.2021.1939123>
- Young, J., Pritchard, R., Nottle, C., & Banwell, H. (2020). Pets, touch, and COVID-19: Health benefits from non-human touch through times of stress. *Journal of Behavioral Economics for Policy*, 4(Special issue 2), 25-33.
- Zembylas, M., & Vrasidas, C. (2005). Levinas and the "inter-face": The ethical challenge of online education. *Educational Theory*, 55(1), 61-78. <https://doi.org/10.1111/j.1741-5446.2005.0005a.x>

Bijlage A: vragenlijst semi-gestructureerd interview

- Algemeen
 - o Kun je me iets vertellen over je huisdier(en)?
 - Wat voor huisdier?
 - Hoe lang heb je ze?
 - Hoe ben je eraan gekomen?
 - Waarom wilde je graag een huisdier?
 - Waarom heb je dit dier genomen?
- Zorg
 - o Hoe ziet de gemiddelde wekelijkse zorg voor je huisdier eruit?
 - o Hoe ben je tot deze zorg gekomen? Hoe bepaal je wat goed is?
 - o Wat vind jij goede zorg voor huisdieren? Wat niet?
 - o Hoe reageert het dier op je zorg, merk je?
 - o Zorgt het dier ook voor jou? Zo ja, kun je daar wat meer over vertellen?
 - o Wat betekent aanraking voor jou en je huisdier?
 - o Wat voor moeilijke momenten of dilemma's ervaar je in het baasje zijn van het dier?
 - o Is er iets waarover jij en een naaste verschillen van mening wat betreft de zorg voor of omgang met huisdieren? Waarop verschillen jullie standpunten? Hoe kom je daaruit?
 - o Is er iets in de zorg of omgang met je huidige of vroegere huisdieren wat je nu anders zou doen dan vroeger? Op wat voor manier denk je er nu anders over?
- Radicale andersheid
 - o Hoe communiceren jij en je huisdier (ondanks dat)?
 - o Wat van je huisdier begrijp je niet?
 - o Hoe ga je om met dat wat je niet van het dier begrijpt?
 - o Wat van je huisdier begrijp je wel?
 - o Hoe herken je hun behoeftes?
 - o Op wat voor manier is je huisdier heel anders dan jij?
 - o Hoe ga je met deze verschillen om?
 - o Op wat voor manier is je huisdier hetzelfde als jij?
 - o Maakt hoe anders een dier is, uit voor de band?

- Hoe ga je om met het interpreteren en begrijpen van het huisdier vanuit jouw menselijke perspectief? Hoe vind je daarin een balans tussen jouw menselijke en hun dierlijke perspectief?
- Relationaliteit
 - Wat betekent je huisdier voor jou?
 - Wat betekenen jij voor je huisdier, denk je?
 - Hoe zou je jullie relatie omschrijven?